

MEZEY LÁSZLÓ

Csútmonostor alapítástörténete és első oklevelei

(1264—1271)

I.

Nagy-Budapest déli határán, a Csepel-sziget és a tétényi part között, a ma Hárosnak mondott dunai szigeten emelkedett egykor az Árpád-házi királyok által alapított utolsó monostoregyház: Szent Euszták és vértanú társainak prépostsága. Hosszú ideig a hajdani monostor helye felől is teljes bizonytalanság uralkodott. Voltak, akik a mai Fejér megyei Alcsúton vagy Felcsúton, mások a prépostsági uradalmak egykori területén, a Csallóközben, vagy a Kisalföldön keresték. A hajdani monostorhely kérdését azután Oszwald Arisztid döntötte el, teljesen meggyőzően.¹ Eredményei azt mutatták, hogy a „bizonytalan fekvésű” csúti monostor a mai Háros-szigeten feküdt, szemben a Csepel-szigeten fekvő két Háros nevű faluval. A sziget maga Insula Chuth, Cheth, Chwth, Theth formában fordul elő.² A monostor romjait is e szigeten kell tehát keresni. Oszwald úgy tudta még, hogy azok — legalább részben — a Duna medrébe kerültek, és alacsonyabb vízállásnál vehetők csak ki.³ 1959 őszén — rendkívül alacsony dunai vízállásnál — lehetővé vált, hogy a romokat a mederben keressék. Az eredmény azonban az lett, hogy a prépostság nyomai után mégis magán a szigeten kellett kutatni, a mai építmények alatt. 1961 őszén Zolnay Lászlónak a Budapesti Történeti Múzeum megbízásából, magán a szigeten végzett tájékozódó terepbejárással valóban sikerült megállapítania, hogy a monostor romjai a sziget keleti partvonalának középső részén keresendők. A templom romjai egy nagyobb, mai épület alá kerültek. S ha az utóbbtól délre, kis távolságra levő, faragott kővel kirakott kutat az ambitus által körülzárt kvadrum kútjának tekintjük, ami a középkori kolostorépítkezések szabályosságainak megfelelően, a kolostorépület alapjait e kút körül kellene megtalálni.⁴

Az bizonyos, hogy a XVI. század elején a csúti — akkor már pálos — kolostor perjele szükségesnek látta, hogy a monostort és az épületeket védőgáttal oltalmazza a Duna árja ellen.⁵ Biztosabb topográfiai és vízrajzi tájékozódás, főként pedig ásatási eredmények hiányában csak feltevésként említhetjük, hogy — mert a romok mégsem kerültek a mederbe — a csúti perjel partvédő intézkedéseit talán nem is a víz állandó partromboló munkája, hanem a nagyobb dunai árvizek, a „jeges ár” elleni védekezés tette szükségessé.

A monostor *helyének* megállapítására vonatkozó kutatást tehát siker koronázta. Csútmonostor korai története azonban egyedül a pontos helymeghatározással — természetesen — még nem állhatott minden problémától mentes világosságban előttünk. Nem nyert kellő magyarázatot az, hogy Csútmonostor alapításának tényét miért foglalta három királyi oklevél is — IV. Béla két és V. István egy *privilegiálisa* — írásba.⁶ E körülmény különben már Oszvald figyelmét is felkeltette.

Viszont még szóba sem került az *alapítás előzményeinek* kérdése. Nem keltette fel a kutatók érdeklődését az sem, hogy az adományokkal elhalmozott királyi monostor egész középkori története folyamán a középszerűségből, vagy még inkább a jelentéktelenségből kiemelkedni nem tudott.

Az alábbiakban a felelet nélkül maradt kérdésekre adható válaszokat keressük. Tárgyalásunk menetét úgy alakítjuk, hogy először az alapítás előzményeit, a település és az intézmény előtörténetét kíséreljük meg tisztázni. Ezután a királyi fundáció gazdasági alapjainak megmérése és értékelése következik. Végezetül a három királyi oklevél egymáshoz való viszonyát, rangját és rendeltetését igyekszünk formai és tartalmi kritikájuk segítségével világosabbá tenni.

*

Az utolsó Árpád-kori királyi monostor nem minden előzmény nélkül, nem csupán a királyi akaratnyilvánítás írásokba foglalásával lép a történelembe. Minden jel arra mutat, hogy IV. Béla és V. István a „Bódog azzon zerzet fraterit”, azaz a premonstreieket bizonyos hagyomány örzőiként és folytatóiként hozta a dunai szigetre. 1232-ben IX. Gergely egyik bullájában szó van a csúti főesperesről, az esztergomi egyházmegyében.⁷ IV. Béla két adománylevele 1264 októberében, V. Istváné 1271 márciusában kelt. Ugyanezekben az években fordul elő 1264-ben és 1265-ben egy Esztergom-egyházmegyei főesperes, mégpedig Szent Leusták főesperese: „archidiaconus S. Leustachii in ecclesia Strigoniensi”.⁸ A címzés eléggé szokatlan. Magyarországon már akkor általános szokás szerint a főesperességeket a joghatóságuk alá vetett területekről, többnyire vármegyékről nevezték el.⁹ Ebben az esetben nem ilyesmiről van szó: Szent Leusták nem helyet jelöl. A főesperes kététségkívül az esztergomi érsek alá volt rendelve, esetleg az esztergomi káptalan tagja is,¹⁰ de hogy főesperessége hol feküdt, a főesperesi címekben általában előforduló helynév hiánya tájékozódást nem enged. Az a tény, hogy a főesperes csak ilyen rövid ideig szerepel forrásainkban, csupán annyi következtetést nyújt, hogy meddig fordult elő az esztergomi főesperesek sorában Szent Leusták archidiaconusa, de arra nem ad választ, hogy mióta?

Annyi bizonyos, hogy az 1232-ben előforduló *csúti*, és az 1264—65-ben említett *Szent Leusták főesperességét* — bár e tekintetben Knauz is bizonytalan volt — *azonosnak kell tekinteni*.

Szent Leusták, vagy Euszták kultusza a középkori Magyarországon nem volt annyira elterjedve,¹¹ hogy közömbösen tekinthetnénk az 1265 táján megszűnő főesperesség és az akkortájt alapítani kezdett premontrei monostor patrocíniumának, s magának a monostorhelynek az 1232-ben szereplő csúti főesperességével azonos elnevezésére. Ámde, ha már így azonosítottuk a helyet, és a főesperesség székhelyét a későbbi prépostságéval egynek kell vennünk, az egyszerű lokalizációs problémán kívül a magyarországi főesperesség fontos jog- és településtörténeti problematikájával kerülünk szembe. Mindenekelőtt feltűnő az, hogy a Leustákról nevezett, másként csúti esperesség nem megye avagy táj, hanem egy bizonyos hely, és — még biztosabban — egy *templom* nevét vagy címét viseli elnevezésében. Ennek ellenére nem kétséges, hogy a főesperes joghatósági területe — a többi magyar főespereséhez nagyrészt hasonlóan — itt is egy nagyobb közigazgatási egységgel lesz azonos. Ha tehát főesperességünket a későbbi prépostság helyére, a mai Háros-szigetre tesszük mint székhelyre, a joghatósági területnek megfelelő megye csak egy lehet, *Csepel*, a Nagysziget ispánsága.¹²

Az ímént a főesperes *székhelyéről* beszéltünk. XIII. századi viszonyainkat tekintve ez látszólag lehetetlenség. A főesperesek ekkor már a megfelelő egyházmegye székeskáptalanában foglaltak helyet, kivéve ha — mint Pozsonyban, Szepesen és Vasvárott — egyszerre állottak mint prépostok a társaskáptalan, mint főesperesek pedig a megfelelő vármegye egyházi igazgatásának élén.¹³ Az utolsó Szent Leusták-i főesperes, László mester is, az esztergomi főkáptalanban volt, és végrendeletét évek múlva mint a káptalan prépostja teszi meg. De éppen az ő főesperességének címe — még ha kivételszámba megy is — arra figyelmeztet, hogy a főesperesi címekben nem csupán a terület, de a területnek nevet adó hely nevét is kereshetjük. Ha tehát az *Árpád-korban* hevesi, tornai, bodrogi, honti stb. főesperesekről tudunk, Heves, Torna, Bodrog és Hont várának esperesét is látjuk bennük; mint ahogyan a nem megye névvel szereplő főesperességekben — Sasvár, Regöly, Szeghalom, Szeged — elsősorban kell erre gondolnunk. A dolog tehát olyanformán fogalmazható meg, hogy *a főesperességet földrajzilag és joghatósági terület tekintetében egy hely, vagy a hely és a nevével jelzett terület határozza meg.*

A főesperességnek és a közigazgatási egységnek ilyen kapcsolata könnyen megmagyarázható akkor, ha az archidiaconus jelenlétét a magyar káptalanokban kezdetől fogva meglévőnek tekintjük és a főesperesi felügyelet területének kijelölését a már kialakult, vagy alakulóban levő megyék területétől tesszük függővé. De már látnunk kellett, hogy archidiaconusok szerepelnek nem megyényi területek (Sasvár, Regöly), vagy helyek (Szeged, Szeghalom) elnevezésével, sőt templomával is, mint éppen a most tárgyalt nagyszigeti Szent Leusták főesperes esetében. Így jelenik meg egész teljességében a magyar főesperesség kialakulásának problémája.

Szentirmai Sándor néhány éve megjelent német tanulmányában a magyar archidiaconatusnak az Erzdechantei nevet adja.¹⁴ Ez a meg-

lehetősen újkori elnevezés azonban problémánk általa kifejtett megoldását is előre jelzi. Véleménye az, hogy a magyar főesperességek — az „Erzdechanteiek” — a dékánok megyénkénti összefoglalásai, miként ez mindenütt így volt.¹⁵ Tudnunk kell, hogy a német decanatus nagyjából a magyar alesperesség, vagy esperesi kerület megfelelője. Ezekből több fölé állították — különösen a XIX/XX. század fordulójától — a fődekánokat.¹⁶ Az analógia tehát a magyar főesperességekkel, *mai* szervezetüket tekintve, amikor a főesperes valóban több alesperesi kerület fölött áll — kétségtelenül csábító. Mai szervezetet mondtam. Szentirmai nézetei ugyanis — sok hasznos részletmegállapításától eltekintve — éppen a kezdetek problémájának tisztázásához nemigen járultak hozzá. A *decanatus-esperesség analógiát el kell vetnünk*. Az alesperesek, azaz vicearchidiaconusok kezdetben nem mint egyes kerületek élén álló egyházi tisztségviselők jelennek meg (az Erzdechantei analógia csak így állhatna meg), hanem mint a főesperes joghatósága, azaz a vármegye *egész területén* helyettesei.¹⁷ Márpedig az Árpád-korban a magyar egyházmegyéek szervezetében a főesperességnél kisebb igazgatási egységet nem ismerünk. De kérdés most már az is, hogy főesperességet mióta ismerünk?

Szentirmai említett tanulmányában azon a véleményen van, hogy a főesperesek Magyarországon csak a XIII. és XIV. században kezdenek feltűnni.¹⁸ Az bizonyos, hogy a legrégebb esztergomi kanonoklista még nem tartalmaz egy főesperes nevet sem.¹⁹ De lehet-e ezért magát az intézményt nem létezőnek tekinteni? Az említett negatív tényből mindössze annyi következhetik, hogy a főesperesek akkor esetleg még nem voltak a káptalan tagjai. Viszont már nyolc évtizeddel előbb *Kálmán király decretuma* négy cikkelyben is említést tesz az archidiaconusról.²⁰ Mindenesetre figyelembe kell venni a decretum összeállítójának, Albericusnak Szerafim esztergomi érsekhez intézett ajánlólevelébe foglalt vallomását. Alberik — mint ismeretes — a magyar nyelvben való járatlanságával mentegeti latin szövegének esetleges pontatlanságait.²¹ Vajon pontatlanul fordította-e az archidiaconus szó előtt elhangzó magyar megfelelőjét, vagy pedig egy számára ismerős terminussal adott vissza egy, a magyar nyelvű egyházi terminológiában másként kifejezett fogalmat? Nehezen megválaszolható, de joggal felvethető kérdések.

Nevezetes azonban a Kálmán-féle decretumban az, hogy az egyik cikkelyben (6o.), ahol a bájolók (malefici) fölötti ítélekezésről van szó, az *archidiaconus a comes-szel együtt jár el*.²² Az esperes és az ispán együttes szereplése az esperesség és a megye majdnem általános területi egyezésében magyarázatát könnyen megleli. A comes és egyházi személy — presbyter — együttes szereplésére különben I. István király I. decretuma 8. cikkelyében is találunk adatot: „Si quis igitur *presbyter vel comes*, sive aliqua alia persona fidelis, die dominica invenerit aliquem laborantem . . .” Az első keresztény király törvénykönyve egyébként is még csak „presbytert” ismer.²³ Ekkor még a kereszténység hazai meggyökerezésének kezdeténél vagyunk. Az egyházmegyei szervezet, a nevezetes tíz falunkénti tplomépfítés ellenére is még csak nagy vonásokban rajzolódott ki.

Minden bizonnyal kevés számú templomára és papjára a püspök közvetlenül még maga is felügyelhetett. A presbytereknek a comes-szel együtt való szereplése, valamint az ispánság területi meghatározásának a püspökségek egyházigazgatási beosztására általában gyakorolt jelentős hatása azt sejteti, hogy a püspöki székhelyen kívüli keresztény központok, a legősibb plébániák, István király decretuma presbytereinek működési helyei főként az ispán székhelyei, a királyi várak lehettek. A comitatus területén az első király a nemzetségeket drákói rendszabályaival megfékezte ugyan, de társadalmi, vallási és politikai ellenérzésekben alig fojtott, és a XI. század folyamán ismételten véres lázadásokban kitörő elégedetlenségükben tovább forrongtak.²⁴ Szállásterületeik veszéllyel voltak tele a királyság exponensei, az ispán és a presbyter számára. Az ispánt a maga és a várnépek fegyverei viszonylag békés időkben még megvédték. A presbytert csak az ispán és emberei oltalmazták. Innét, a későbbi püspökségi szervezetben is alsóbb fokú gócpontokként — legalább nevük szerint — szereplő királyi várakból, valamint a királyhoz hűbb, a kereszténység iránt nagyobb hajlandóságot mutató nemzetségek főhelyeiről indult ki a falusi presbyterek templomainak, egyházainak szervezése, eleinte még személyi ellátása is.

A középkorban a legfontosabb plébániai jogok legkitűnőbbje az első szentség, a keresztség kiszolgáltatása volt.²⁵ Erre csak a plébániaegyház volt feljogosítva. Ezért mondták azt „*ecclesia baptismalisnak*”, s a hozzátartozó lakosságot „*plebs baptismalisnak*”.²⁶ Hol lehetett a magyarkereszténység kezdetein keresztelési, térítési központ, ha nem az egyedül biztonságos helyen, a királyi várban? Itt kellett, hogy legyen egy-egy terület, rendszerint a megye „*ecclesia baptismalisa*”, és innét indulhatott meg a nemzetségek települési területének presbyterekkel, újabb kori kifejezéssel plébánosokkal történő ellátása, de mindig az ősplébánia, az ispáni székhely egyháza vezető papjának irányítása alatt. Ez a fejlődés a XI. század végéig, bizonyára az utolsó pogány lázadás után végbe is ment. I. László király első decretuma (a szabolcsi zsinat) első cikkelyében azokról a papokról intézkedik, akik „bigámiában” élnek.²⁷ Az általában még nős papság olyan tagjairól van szó, akik özvegységre jutván, a kánoni tilalmak ellenére ismét megnősültek, vagy özvegy, esetleg a férjüktől eltaszított asszonyokat vettek el. Az ilyeneket a papi ténykedésektől eltiltani a püspökök és az érsekek kötelessége. S ha ezt nem tennék, a király a többi püspökkel együtt ítélkezik a kötelességét mulasztó főpap fölött. Ezt mondja a második cikkely. De még azt is, hogy hasonló vétekben — „*in tali vicio*” — élő *archipresbyter* fölött viszont püspöke ítélkezék.²⁸ Ebből világosan következik, hogy a XI. század végére volt már egy, a püspök és az alsópapság közé ékelődött közbülső instancia. László király törvénye ezt nevezi „*archipresbyternek*”. Az archipresbyternek igazgatási funkciói is lehettek. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy kötelességmulasztása a püspökével azonos elbírálás alá esik. A püspök ugyanis nem adhat az előbb említett másodsor nősülő papnak vagy diakonusnak tettéhez helyeslő beleegyezést vagy egyházat, vagy bármi-

féle papi tisztség gyakorlatával összefüggő felhatalmazást. Mindezek joghatósági és egyházigazgatási dolgok. Ezek gyakorlatában viszont a püspökkel osztozott, illetőleg megbízásából járt el az, akit a törvény *archipresbyternek* nevez. Az archipresbyter tehát bizonyos számú pap és diakonus fölött áll.²⁹ Feltehetően a püspök megbízása alapján közvetlenül intézkedik ügyekben, ami a magyar püspökségek nagyobb kiterjedése miatt is szükséges lehetett. Az archipresbytert e megbízás elnyerésére az jogosította, hogy egyháza a vidéken legrégebb volt. Így lett az archipresbyteri jogkör nem személyhez, hanem intézményhez, *egyházhoz kötött*.

Tudjuk, hogy a magyar egyházi terminológia jelentős része szlovén eredetű. Kniezsa István is ilyen *szlovén* származású szláv jövevényszónak tekinti az *esperes* szót, mely szláv eredetije szerint viszont az archipresbyter szóhoz kapcsolódik.³⁰ Ezzel a nyelvészeti azonosítással zárhatjuk le az előző történeti fejtegetést. A magyar főesperes — archidiaconus — tehát az *archipresbyter személyéből és hivatalából fejlődött ki*. Ez meg, a legősibb állapot szerint, a legrégebb plébániák papjával, a comes mellett működő *presbyterrel* lehetett azonos. Nem tudjuk, hogy ezek az esperesek a megfelelő megye, vagy kerületük első plébániáján ténylegesen meddig működtek. Az említett esztergomi kanonokjegyzék szerint a XII. század végén még nincsenek bent a káptalanban.³¹ Kérdés az is, hogy Alberik latin szövegének archidiaconusa, aki még a comes-szel együtt szerepel, nem volt-e igazában archipresbyter — esperes? Végeredményben a Kálmánnal elkezdődő viszonylagos alkalmazkodás a nyugat-európai egyház jogfejlődéséhez, amit egyébként a chartres-i Ivo neve alatt elterjedt *Collectio Tripartita* hazai megjelenése is igazolna,³² eléggé megmagyarázná az archipresbyter név és szerepkör felcserélését a már *nem pasztoráló*, hanem csak *igazgató* archidiaconusával. Mindenesetre feltűnő, hogy forrásaink az egész XII. századon keresztül hallgatnak az *archidiaconusról*. Merő feltevés csupán, de bizonyos alapja mégis van annak, hogy a gregoriánus (IX. Gergely decretálisai)³³ jogfejlődés járult hozzá az *archidiaconatusnak* mint *kizárólagos felügyeleti-igazgatási intézménynek* a korábbi *pasztoráló-felügyelő archipresbyteratus helyébe kerüléséhez*.

Az elmondottakat Csút alapításának előzményeire így vonatkoztathatjuk: *Szent Leusták Esztergom egyházmegyei főesperese egy XI. századi archipresbyter utódja*; ez az archipresbyter viszont az első presbyterek által kiszolgált, a Nagysziget (Csepel) ispánjának védelme alatt álló, Szent Euszták és társainak tiszteletére szentelt templom élén állt.

*

Hogy ki lehetett ennek a templomnak alapítója, eldönti az a tény, hogy Szent Euszták főesperese „in ecclesia Strigoniensi”, azaz az esztergomi érsekségben és káptalanban („ecclesia” a kettőt együtt is jelenti) fordul elő.³⁴ A Nagysziget megyéje és esperessége földrajzilag nem függött össze az érseki egyházmegye területével, a veszprémi és a váci püspökség részei választották el attól. De ha a csepeli Szent Euszták főesperes

esztergomi egyházmegyei méltóságként szerepel, ez csak úgy magyarázható, hogy joghatósági területe — mint a *királyi család bárhol levő egyházi alapításai és birtokterületei* az egyházmegyei püspöki rendes hatóság alól kivéve — *közvetlenül az esztergomi érsek*, mint a királyi család főpapja alá volt rendelve.³⁵ Csepel pedig valóban királyi birtok volt, az Árpádok családi birtoka a honfoglalástól kezdve. Ez külön bizonyításra nem is szorul. A most már archipresbyterialis, tehát régi értelmezésű esperesi templomok kivétele a rendes joghatóság alól, valamint az a tény, hogy e templomok alapítása a magyar kereszténység kezdeteire vezethető vissza, jogossá teszi azt a feltevést, hogy Szent Euszták esperesi (archipresbyterialis) egyházának alapítója családi birtokán maga az *első király* volt.

István királyt az alapítás tényében a kereszténység elfogadtatásának általános politikai programja vezethette; a patrocinium — Szent Euszták — kiválasztásában már személyes szempontok is közrejátszhattak. Szent Euszták és társai legendájának és az Árpádok egyik eredetmondájának (a csodaszarvas) kapcsolatát már másutt tisztázni igyekeztem.³⁶ A legendában és a mondában egyaránt meglevő szarvasmotívum a keresztény átértelmezésben azt a módosulást hozza, hogy a monda szarvasünője a legendában már mint cervus, gúmszarvas jelenik meg. Alkalmam nyílt arra is, hogy rámutassak, mily erős szálakkal kapcsolódik a szarvasmonda és Csút egyháza az Árpádok családi hagyományaihoz. Ennek megértésére szolgál, hogy V. István, még mint ifjabb király, a Szent Hubertus tiszteletére alapított garábi monostor szomszédságában levő Ágasvárból keltez több oklevelet. Garábot egyébként a Kökényes-Rénold nemzetség alapította 1175 előtt, a Hubertus-kultusz területéről, az Ardenneknben fekvő, és Raynald de Bar által alapított Riéval, vagy Valroi apátságából hívott premontreiek számára. A garábi monostor patrociniумát minden bizonynyal a *Hubertus-legenda* egyes jeleneteinek megfestésével is megtisztelték. Hubert legendájában pedig szintén szerepel egy szarvas-csoda jelenet. Így lehetséges, hogy a IV. Béla alapítását befejező V. István egy másik premontrei monostoregyházban — Garábon — látott egy Szent Hubertus ábrázolást, s mivel ez ikonográfiai kompozíció tekintetében valóban sok azonosságot mutathatott az Euszták-legendába átvitt családi monda elképzelésével, az új monostor lakóit, a premontreieket Szent Euszták különös tisztelőinek mondja.³⁷

*

A patrocinium kiválasztásának ily módon történt tisztázása a csúti I. István-kori „ecclesia baptismalis” valóban kiemelt helyzetét mutatja. E kiválósága méltán tette papját a Nagysziget egyházi szervezetének vezetőjévé, előbb archipresbyterré, később archidiaconussá. A magyar szóhasználat azonban mindkét latin szót a legősibb egyházi terminológiában már meggyökeresedett „esperes” szóval fejezte ki. 1265 után nem is szerepel többé az esztergomi egyházmegye főesperesei között Szent Leusták főesperese. Ezzel egyidejűleg az egykori főesperesség egész területe is megszűnik az érseki megye tartozéka lenni. Csepel mindenestül átkerül

a veszprémi, majd Mária Terézia korában a jogutód székesfehérvári egyházmegye joghatósága alá.³⁸ A változás okáról csak feltevéseink lehetnek. A legvalószínűbb ezek között az, hogy a tatárjárás utáni nagy pusztítás elnéptelénítette az eszperesség területét, és annak külön testként való beékelődését sem az érseknek, sem veszprémi suffraganeusának érdekei nem tették többé szükségessé.

Az átszervezés e folyamatát okleveleink segítségével így ismertet-hetjük: Ugyanabban az esztendőben, amelyben a csúti monostort először említő királyi oklevelek keltek, tehát 1264-ben, február 13-i kelettel, IV. Orbán pápa László mesternek „az esztergomi egyházban főesperesnek”, Béla magyar király klerikusának megengedi, hogy főesperességén kívül a győri, veszprémi, vagy pécsi egyházmegyében javadalmat kereshessen.³⁹ Egy év múlva ugyanezt a Lászlót, még Szent Leusták főesperesét, IV. Béla már az új pápa, IV. Kelemen üdvözlésére küldte. Ekkor bizalmas jegyzőjének (familiaris notarius) és a királyi udvar követének (apocrisarius) nevezi.⁴⁰

A csúti Szent Leusták főesperesének új javadalom keresése ugyanabban az évben, amelyben a csúti monostor alapítása is kezdetét veszi, bizonyára nem ok nélkül hozható ez utóbbi ténnyel összefüggésbe. László mester, IV. Bélának bizalmas embere idejében tudomást szerezhetett a király szándékáról. Ez viszont azt jelentette, hogy főesperesi javadalma, amely a joghatósági területnek tatárjárás-kori elnéptelenedése folytán értékében amúgy is csökkent, meg fog szűnni. *A főesperesség megszüntetése nem ment gyorsan*, hiszen a Csút monostorát említő oklevelek 1264-ben keltek, és mégis, a következő év elején László még mindig mint Szent Leusták, azaz Csút főesperese szerepel. De látni fogjuk, hogy a monostor alapítása sem csupán néhány hónapot vett igénybe, hanem évekre terjedő folyamatot jelentett. László főesperes első szerepléséből joggal következtethetünk arra, hogy a javadalomkérést az alapítás tervének komolyabb formában történő jelentkezése indokolta. Így a királyi elhatározást, első szóbeli formájában az 1263—64. év telére tehetjük. Ekkor indult meg az alapítás sok évet igénybe vevő folyamata.⁴¹ László mesternek talán személyes része lehetett az új monostor lakosainak kiválasztásában. E feltevés némi bizonyítékául lehetne megemlíteni azt, hogy László minden jel szerint Hont megyei családból származott, és egyik birtoka — Gyerki — a sági premontrei monostor (Ipolyság) közvetlen közelében feküdt. László mesternek egy birtokügyében éppen a sági konvent állított ki oklevelet.⁴² A főesperességének utódjává lett prépostság későbbi lakóival, helyesebben azok rendjével így valamelyes kapcsolatban állhatott. Szintén csak pusztán feltevésként említhetjük, hogy az új királyi alapítás adományosainak kiválasztásában IV. Béla esetleg bizalmas notáriusának tanácsával is élhetett.

*

Az új királyi monostor lakóinak kiválasztását azonos módon indokolja a király Csút és anyamonostora, Turóc alapítólevelében. Két okot

hoz fel. Az egyik az lenne, hogy a premontréiek másoknál jobban tisztelik „a boldogságos szüzet, aki a mi és országunk asszonya és pátrónája”. Ez a királyi kijelentés egyezik a magyar középkor másutt is megnyilvánuló közfelfogásával. A XVI. század elején az Érdy-kódex karthauzi összeállítója a premontréiek rendjét „az bódogazzon zerzetének” nevezi.⁴³ A rend apácáit pedig ugyancsak XVI. századi szóhasználatlál elve „Bodog azzon leaninak” mondja.⁴⁴ Tény az is, hogy a mintegy negyvenre tehető magyarországi premontréi monostor megállapítható patrocíniumai között a legnagyobb számmal Mária szerepel. De ezenfelül az ún. jászói Liber Collectaneus-ban levő fogadalmi formula szerint még a más patrocíniumú monostoroknál is az első helyen szerepel Mária: „... trado me-ipsum ecclesie sancte marie et sancti iohannis baptiste . . .”⁴⁵ A királyi indoklásnak e része tehát bizonyosan nem csak kancelláriai szövirág. Ami a csütmonostori alapítólevélben a „beatique eustachij” betoldás értékét és értelmét illeti, már fentebb — ahol a patrocínium vonatkozásait tárgyaltuk — megfelelő magyarázattal szolgáltunk.

De mit gondoljunk a másik okról: „caritatis operibus . . . plus ceteris habundare . . .” Azaz, hogy a premontréiek másoknál inkább bővelkednek a „szeretet művelkedeteiben”. E kegyes megállapítás túlságosan is általánosan hangzik ahhoz, hogy konkrét gondolathoz közel engedne jutni. Bizonyos, hogy kezdetben a nem kis létszámú konvent a legtöbb királyi monostortól eltérően hiteshelyi tevékenységet nem végzett. Ezt még érthetővé teszi, hogy a monostor-sziget bizonyos évszakokban, áradás, jégzajlás idején nehezen megközelíthető. Bizonytalan az is, hogy volt-e kolostori iskolája. Ennek működését eddigi tapasztalataink szerint csak a hiteshelyi tevékenységen keresztül tudnánk valószínűsíteni. A két királyi kijelentéseinek értelmezésére az marad, hogy e késő Árpád-kori premontréiek egy, még rendjük legkezdetekre visszanyúló hagyomány folytatói voltak. Ez a *hospitalitas* volt.⁴⁶ A középkornak legáltalánosabban értelmezhető szociális intézménye egyszerre jelentett utasoknak szálláshelyet, kórházat, szegényházat és aggok menhelyét. És valóban, a magyar premontréi monostorok közül többet találunk középkori és mai közlekedési csomópontokban: Hatvan, Csorna, Túrje, Zsámbék, Ipolyság, Váradhegyfok, vagy átkelőhelyeknél: Nyulak szigete, János-hida, Mórchida, Bény. Középkori úthálózatunknak, közlekedési viszonyainknak, s a vízi közlekedés történetének a mainál pontosabb, részletesebb ismerete hozzásegíthetne, hogy az említett feltevés realitását biztosan elbíráljuk. De ha a királyi kijelentés ténybeli alapját keressük, leginkább a most előadott okra gondolhatunk.

A király 1252-ben állította ki a turóci premontréi monostor alapítólevelét. És éppen *Turócról* nyerte a Csúti-sziget új prépostsága is első lakóit. Ebből a tényből a rendi szokás szerint az következett, hogy a leszámazás jogán (*filiationis iure*) Csút Turócnak volt alárendelve. Igaz, hogy — mint alább látni fogjuk — az alapítólevélben anyamonostorként az egész rend főapátsága, Prémontré szerepel. S ha ez valóban a királyi eredeti kívánsága volt, és nem csupán esetleges kancelláriai tévedés, közvetve

is értelmezhető: a tényleges anyamonostor, Turóc, Prémontré filiája volt. Nagyon elképzelhető, hogy a tatárjárás utáni években (1252) alapítani kezdett új premontréi monostor, a nagy pusztulásban súlyos személyi veszteségeket szenvedett többi kolostorból nem nyerhetett az alapításához megfelelő nagyságú konventet. Így látszik természetesnek, hogy a király a francia apátságából hozta Turóc első szerzeteseit. Tizenkét év múlva Turóc már annyira megerősödhetett, hogy a dunai szigetre a rendi Consuetudókban előírt tizenkét szerzetest (az apáton kívül) elküldhette.⁴⁷ Későbbi adatok meg éppen arról beszélnek, hogy a csúti monostorban egykor, azaz talán az alapítás után rövid ideig tartó virágzás idején tizenöt szerzetes élt.⁴⁸ Ez a szám természetesen csak a kórus-szerzetesekre, a rend kanonokjaira vonatkozott. A laikus testvérek, a konverzusok számát adatok hiányában meghatározni lehetetlenség.

*

Csút monostor *alapítás-történetének első része* a Turócról érkező új konvent megjelenésével befejeződik. Az előzmények — mint láttuk — nagy messzeségbe nyúlnak vissza, egészen az első király, az államalapítás és a magyar kereszténység meggyökereztetésének idejéig. *István király* családi „keresztelő egyházából” az idők folyamán *archipresbyteratus* majd később *archidiaconatus* lett, azaz a királyi család birtokát az *esztergomi érsek nevében igazgató fősperesség*. Ennek örökébe lép az egyházmegyei joghatóság változásával az új, még mindig Szent Euszták nevét viselő, és ezzel az Árpádok keresztény értelmezést is nyert, egyik eredetmondájának kapcsolatát őrző prépostság, IV. Béla másik alapításának, Turócnak leszármazottja.

II

A Csút-szigeti esperesi egyháznak premontréi monostoregyházzá történő alakulását megelőző, most vázolt állapota, valamint az átalakítás közvetlen körülményei is azt a következtetést sejtetik, hogy IV. Béla és V. István csúti prépostsága méltóképpen zárja le az Árpádok monostoralapításainak a sorát. De nem ez történt. Szent Leusták királyi egyháza a többi királyi monostor, de a premontréiek királyi alapítású egyházai között is egyik *legjelentéktelebb* maradt. Ha az okot keressük, elsőrendű segítséget nyújt a magyar monostorok által a Prémontrében tartott általános káptalángyűlés költségeire és a közös rendi kiadásokra fizetett *taksák* 1320-ban készült jegyzéke.⁴⁹ „Insula Thut”, amint a jegyzékben olvassuk, csak két rajnai forintot fizet. Sajnos, a taxatio kulcsát nem ismerjük, így a jövedelem egészére nem tudunk visszakövetkeztetni. Csútmonostor két másik királyi egyházzal, az ekkor már erősen hanyatlóban levő Váradszigetfokkal és a mindig kicsiny és szegény Nyulak szigetével együtt a kis jövedelmű, gyenge javadalmazású nemzetségi monostorok között szerepelt. Ezek átlagos jövedelme maximálisan 3 rajnai forint (rfl.) taksa alapjául szolgált, miután a 4 rfl. már az átlag fölé emelkedik.

A szegényebb monostorokra egy összegben vetették ki a taksát, s az összeget azok számával elosztva jött ki egyenként számítva a 2 rfl., bár a hozzájárulás a tényleges anyagi helyzet szerint monostoronként változhatott 3 rfl. felső határig. Önállóan szerepel Turóc 14, Lelesz 12, Jászó 8, Bozók, Ság 6, Túrje, Zsámbék 4 rfl.-al. Csútmonostor tehát a sokat ígérő előzmények ellenére, a nagy jövőt sejtető, az oklevelekben pompázatos stílussal kifejtett királyi elképzelésekhez képest, alapítása után fél századdal eléggé nehéz helyzetben van. Az ok csak az alapítvány *gazdasági* vonatkozásaiban lehet. Nézzük tehát ezeket.

*

Amikor az első lakók megjelentek a csúti szigeten, a kor szokása szerint készített ideiglenes szálláson, faépületekben,⁵⁰ a *birtokok kijelölése* már megtörtént. IV. Béla alább még külön is ismertetendő oklevelében⁵¹ felsorolja az utolsó Árpád-házi királyi monostor fenntartására kijelölt fekvősegeket és haszonvételeket. Az első oklevél a monostor helyéhez közelebb fekvő birtoktestek felsorolását tartalmazza. A pápai privilegiálisok és a külföldi kolostoralapító oklevelek, különösen a nyugati országokban, elsőnek a monostor helyét — *locus monasterii* — szokták megemlíteni.⁵² Ez magában foglalta az épületeket, tehát az apátság templomát, a kolostorépületet a melléképületekkel, a kerteket és közvetlenül a kolostor lakói által művelt földeket, amiket nagy kiterjedésű fal vett körül, az ún. *praecinctus*.⁵³ A „locus monasterii” említése IV. Béla oklevelében nem szerepel, de külön, a birtokok között a monostor szigetét sem említi. Ennek talán az lehetett az oka, hogy a szigeten a prépostságon kívül más település akkor nem létezett, viszont a sziget egészében, a monostor épületein kívül, a közvetlen használatra művelt, monostori „háztáji” birtok, tehát „praecinctus” volt. Csút monostor esetében, a külvilágtól a Duna vize által jól elkülönített sziget gyümölcsöseivel, veteményeskertjével, valamint a kolostor közvetlen használatában levő állatállomány erdei legelőivel és kaszálóival fal nélkül is jól betöltötte a „praecinctus” szerepét.

Különös részletességgel foglalkozik viszont a *Csút földre* vonatkozó intézkedésekkel. Ez a birtok akkor, úgy látszik, még nem volt, vagy nem teljesen volt betelepítve. Esetleg a tatárpusztítás után még csak ekkor kezdték újratelepíteni. A „terra” elnevezés, szemben a mindig lakott helyet jelölő „villával” ezt a nézetet támogatja. Az új telepések, hospesek helyzetét a király, vagy az intézkedését sugalló prépostság mindenestre javítani igyekszik. A birtok, a terra faluvá fejlesztését olyan intézkedések segítik elő, amik meglehetősen hasonlatosságot mutatnak éppen a premontreiek ekkori, más, urbariális jellegű, a telepések jogait és kötelességeit összefoglaló irataival. Ilyenekkel találkoznak Jászó és Bozók esetében.⁵⁴ *Csút monostorfalvának jogai eléggé messze terjedőek*,⁵⁵ és megközelítik a későbbi oppidum egyes lényeges jogait. A falunagy, villicus szabad választását és ennek a kisebb ügyek tekintetében (nagyobb erőszakoskodásokat, tehát a vérontást kivéve) bírói illetékessé-

gét ismeri el az oklevél. Egyéb szolgáltatásokat nem említ, csak a terragium mértékét állapítja meg három pondus finom ezüstben, amit a hospesek Szent Mihály nyolcadán, tehát okt. 6-án évenként lefizetnek. Ezenkívül még a földesuraknak karácsonykor és húsvétkor szokásos ajándék (. . . munera deferent sicut dominis terre consueuerunt exhibere) szolgáltatását rendeli. Egyéb haszonvételi jogot, természetesen a már meglévő regálékon kívül a királyi oklevél nem említ.

A korviszonyokhoz mérten liberális intézkedés mögött a puszta, vagy elpusztult Csút föld benépesítésére való törekvést kell látnunk. Ez azonban a szigeti új monostor birtokosainál rendjük külföldön, különösen az Elbán túl és Dél-Franciaországban sok tapasztalatban kiérlelődött telepítési gyakorlatára épülhetett. Az Elbán túli új német terület kolonizálásában élen jártak a szász premontrei monostorok.⁵⁶ Auvergne-ben és a Languedocban pedig, az angol (aquitániai) és királyi francia területek mindig hadi pusztításoknak kitett érintkezési vonalán a *bastide*-ok, a megerősített mezővárosok létesítésével igyekeztek ők és a ciszterciek nagybirtokaik hasznosításának új és biztos bázisait megteremtteni.⁵⁷

Csút monostor alapítása a premontreiek középkori történetének *második* periódusában történt. Ekkorra az eredetileg saját keze munkájából élő rend, a neki létet adó „apostoli élet” szegénységi mozgalmától elszakadva a teljes feudalizáción már átesett.⁵⁸ A királyi monostort tágabb birtokkezelési lehetőségei, a nemzeti monostorokkal ellentétben, a saját jogú birtoklással ruházták fel. Ez viszont a monostori domínium hasznosításában egészen saját érdekeket tekintő, sajátos szempontokat követő, s az egész Európára kiterjedő rendnek, az évenkénti nagykáptalanokon a magyar kiküldöttek által is megismert tapasztalataival gazdagodott módszerek alkalmazását megengedte.⁵⁹ Az bizonyos, hogy ez a telepítési módszer Csút esetében bevált. A legutóbbi évek ásatásai Csút falu helyén (azaz a tétényi Duna-parton) egy középkori méretekben nagy terjedelmű falut tártak fel.⁶⁰ Az ásatások során felszínre kerültek a *falu templomának* romjai. Gerevich László azon a véleményen van, hogy a csúti plébániaegyház a falusi templomok között a legmagasabb színvonalat képviseli. Kérdés az, hogy kinek az érdeme a templom díszesebb építése: a földesúr monostoré-e vagy a falu lakosságé?

A kérdés felvetése nem érdektelen, mert a falu fejlődésének, a monostor és a monostoros falu jogi viszonyainak egyes vonatkozásaiba is bepillantást nyerhetünk. A magától értetődő válasz úgy hangzana, hogy az érdem a monostort illeti. A Magyarországon, úgy látszik, csak lassan szűnő sajáttegyház-rendszer a XIII. sz. utolsó negyedében még több-kevesebb joggal helyezné előtérbe a választban a templomtulajdonos monostort. De vajon a földesuróság által bizonyos *önkormányzattal* felruházott falu nem jutott-e néhány lényegesebb egyházigazgatási jog birtokába is, s ezzel kapcsolatban temploma építésében és fenntartásában nem növekedhetett-e érdekeltsége? A szabad papválasztás — mint

tudjuk — a feudális függésből kifelé igyekvő, mezővárossá növekvő falvak ambícióinak lényeges tárgya volt. Csút monostorfaluja — fentebb láttuk —⁶¹ valamelyest megközelítette a későbbi oppidum státusát, de azt valószínűleg soha nem érte el. Ebből következik, hogy a plébánia fölötti teljes jog nemigen lehetett a birtokában. Ha pedig ez volt a helyzet, a templomépület építése és fenntartása sem tartozhatott kötelességei, terhei közé. Az ún. kegyúri jog birtoklása ugyanis magával hozta az épület fenntartási terheit.

Marad tehát az a megoldás, hogy a csúti szép plébánia a prépostság saját egyháza volt. Tehát az építkezés is a monostor gondoskodását és nem a falu lakosságának az épületet illető érdekeltségét, magasabb igényét, főként pedig anyagi teherbírását dokumentálja. E megoldást azonban két tény is gyöngíti. Az egyik az, hogy a veszprémi püspök már 1292-ben említi a csúti papnak neki régtől fogva járó engedelmisségét.⁶² Persze, a „régtől fogva” (ab antiquo) — az előzmények ismeretében — legfőleg két évtizedes gyakorlatot jelenthet. De arról is tudunk, hogy a falu papja nem fizet tizedet a monostornak.⁶³ A most említett két tényből következik, hogy *Csút falu plébániája nem lehetett a csúti prépostság saját egyháza*, mert különben nem a veszprémi püspöktől függőnek látnánk azt, hanem tulajdonosának, a királyi egyháznak joghatósági helyzetét követve az esztergomi „iurisdictiono spiritualis” keretében.⁶⁴ E megoldást bizonyítja a csúti plébános dézsmáltatási függetlensége is. Az ellenkező esetre példaként a Csútmonostorral sok tekintetben egyező sorsú zsámbéki premontrei prépostság és a birtokát képező Perbál papjának tizedpörét hozhatnánk fel. A pör Nyási Demeter c. püspök, esztergomi primási vikárius előtt folyt le, ami már magában is az *esztergomi joghatóság* illetékességét mutatja a *veszprémi egyházmegye területének* egy darabján. Az ítélet az akkor már pálos kézen levő monostor javára szól, mivel Perbál papja „semper ad monasterium de Sambouch fuit decimalis”.⁶⁵ Láthattuk, hogy Csútmonostor és a monostorfalu esete az ellenkező képet mutatja. A prépostságot tehát a falusi templom fölött teljes rendelkezési jog nem illette. Ennek következtében a terhekben is — legalább eleinte — osztozott faluja népével. *Később*, a monostor teljes elgyengülése idején a naggyá nőtt falu — a középkori helyzetnek megfelelően — azokat *egészében* vállalhatta.⁶⁶

A felvetett kérdésre a választ tehát olyanféleképpen adhatnánk meg, hogy a csúti plébánia templom emelésében, fenntartásában természetesen érdekelt volt a monostor,⁶⁷ de bizonyos részt kellett vállalnia a monostoros helység lakosságának is. Ez a közös érdekeltség a középkor végén, a gótikus bővítés idején viszont már erősen a lakosság irányában tolódott el. A csúti falu templomának magas építészeti színvonala tehát a falu anyagi helyzetére is enged következtetést.⁶⁸

*

A birtokok felsorolását az oklevél a nagy Duna-ág bal partján, a *Csepel-szigeten* folytatja.⁶⁹ (A vonatkozó részt a levél szerkesztője — az

írásbeli előzményül szolgáló conscriptio alapján — így vezeti be: „in magna insula...”). Két Háros nevű falu az első Csepel-szigeti birtok: Al- és Felháros. Most a határjelek leírása következik. Ezek közül csak a Szent Miklós egyházához vezető utat említjük.⁷⁰ Ez az egyház, illetőleg a hozzá tartozó falu csak a mai Szigetszentmiklóssal lehet azonos. Felháros birtokhatára érintkezett Csepel falu határával. A Nagyszigeten még a Fedemus nevű falu a monostor birtoka. E falu lakói azelőtt királyi mézadók (mellidatores) voltak. Ezentúl a monostornak adnak mézet. Ugyancsak Nagyszigeten — Felháros és Szőlös (Zeulus) között — (ez utóbbi a visegrádi apát birtoka), Nicola földet kapta még a monostor.

Különös érdekességű a következő adomány, amely a királyi udvarnokok *esztergomi* földjét (terram wdwornicorum nostrorum sitam in Strigonio) juttatja a csúti prépostságnak. E birtok terjedelme hetven *curia* (nemesi udvarhely) a szokásos földtartozékokkal. Eléggé tekintélyes része lehetett ez az esztergomi városi területnek. Egy része „intra fossatum”, a várost védő sáncon belül, a Szent Lőrinc plébánia területén (circa ecclesiam S. Leurencii) — tehát a mai esztergomi belvárosban, a Szent Lőrinc utcától a Fő tér felé lehetett. „Extra fossatum”, tehát az akkori esztergomi külvárosban folytatódtak a prépostság telkei, a Szent Domonkos templom és kolostor (és az e körül elterülő vásártér) érintésével a Kovácsok utcája, „vicus fabrorum” irányába. Így tehát az egykori csúti telkek a mai Szent Anna-templom és — tovább — a vasútállomás felé eső területen kereshetők.⁷¹

A következő nagyobb birtokkomplexum *Pest megyében*, nagyjából a lajosmizsei vasútvonal középső szakasza, valamint az ezzel párhuzamos szegedi autótút mentén terült el. A Peych vizén levő malmot közelebből nehéz meghatározni, ugyanígy Agar földjét is. A további falvak egykori, vagy mai helyük szerint már több biztonsággal nyomozhatók az említett Pest megyei részeken. Ezek a két Toton (Tátony), három Guun (Gyón) és két Kemey nevű falu. Ez a birtok a Sárvizéig (Saarwyze) nyúlik le, sok helyen érintkezve Ócsa (Olcha) nagy kiterjedésű határával. Sőt magát a falut is eléri a határjelek, és a szintén premontrei ócsai monostor közelébe jutnak („procedit versus Monasterium Olcha... in fine ville Olcha sunt due mete...”). Említik a határok leírásában Inárcsot (Inarch), Peszért (Pezer) és Dabast (Babas!) is.

Az első adománylevél a monostor utóbb felsorolt birtokain — magának Csútnak kizárásával — lakó népek fölötti *bíráskodást* a prépostnak biztosítja,⁷² a királyi egyházak prelátusait általában megillető kiváltságot ruházva így rá. A megye- vagy várispánok bíráskodási hatósága („comites parochiales seu castrorum”) alól kivett prépostsági népek fölött valójában a prépost nevében egy megbízott bíró ítélkezett. Ez volt minden bizonnyal az a különleges megbízatással rendelkező „judex” is, akihez Csútmonostor falujának villicusától fellebeztek, és aki általában, a falu lakosait érintő nagyobb ügyekben is ítéletet mondott.⁷³ Ez a különleges szabad bíráskodás tényleg csak a királyi monostorok joga volt — legalábbis az Árpád-korban. Ha tehát — mint Ócsa esetében

is — egy alkalommal „curialis comes”, vagy „curialis iudex” említést találunk egy monostor-egyházzal kapcsolatban, más okleveles bizonyosság nélkül is annak királyi alapítására kell következtetnünk.⁷⁴

A második adománylevél az előbbinek mintegy kiegészítése.⁷⁵ Míg az első IV. Béla-féle oklevél az új monostor közvetlen környékére és az azzal szomszédos Pest megyei területekre eső birtokokról intézkedik, ez egy távolabb fekvő birtoktestet juttat a csúti prépostság birtokába. A király elmondja, hogy egy *Narhyd* nevű „villát”,⁷⁶ a hozzá tartozó többi „villával” és „terrával” egykor a kunoknak adományozott, akiket odatelepített. Azonban „sok és szörnyűséges” („propter plurimos et enormes”) kihágásaik miatt elvette azt tőlük, és most, olyan formában, mint egykoron a kunok birtokában volt, az általa alapított csúti premontrai prépostságnak adományozza. A birtokokat Mihály zólyomi ispán által körülhatárolta, és annak írásbeli jelentése („idem nobis in scriptis remandauit”) alapján az adományozást a birtokok határaival oklevélbe foglalja.

A „Narhyd” villa érdekes módon, e korban már szokatlanul, nem a pontosan körülírható „falu”, vagy „faluhely” fogalmát fejezi ki, hanem inkább a kora középkori — „villa”: birtok, uradalom — értelemben fordul elő.⁷⁷ Ezt az értelmezést kétségtelenné teszi az, hogy a király maga is nagyobb, több faluból és birtokból álló uradalomról beszél: „cum omnibus villis et terris, ad ipsam villam Narhyd spectantibus . . .” Magának a „villa” szónak ilyen archaikus használata elgondolkoztató.

A birtokoknak akár futólagos felsorolásából is megállapíthatjuk, hogy IV. Béla az új csúti prépostságot valóban *tekintélyes javadalommal látta el*. A birtokok terjedelme — mint alább részletesebben látni fogjuk — összesen mintegy 40—45 000 katasztrális holdat tehetett ki.⁷⁸ Feltűnően nagy egyházi birtok kialakulásáról lehetett volna szó,⁷⁹ és Csütmonostor jövője — az alapító királyok szándékainak megfelelően — anyagilag mindenképpen biztosítottnak látszott. És mégis, mint láttuk, a tekintélyes javadalmazású királyi monostor soha nem tett szert olyan jelentőségre, mint aminőt különleges jogállása és nagy birtokai után várhatnánk, és aminek megvalósulását — a kis Nyulak szigeti monostortól eltekintve — a többi királyi alapítású premontrai kolostornál valóban láthatjuk.⁸⁰ A csúti monostor lakói — mint föntebb erről már volt is szó —⁸¹ kifelé irányuló tevékenységet nem folytattak. Nem volt plébániájuk, és hiteles helyet sem vezettek. Megvolt arra a lehetőség, hogy monostoruk ügyeinek intézésére, a birtokok kezelésére és hasznosítására osztatlan figyelmet fordíthassanak. Ez nem történt meg. A XIV. század elejétől tartó némaságból a prépostság a XV. század elején már azzal lép ki, hogy jövedelme csupán 24 forintot tesz ki, ami egy közepes jövedelmű plébánia értékét jelenti. S mert a hanyatlás, úgy látszik, tovább folytatódott, Mátyás király elvette — Zsámbékkal együtt — a csúti sziget monostorát is a premontraiaktól, és kedvelt pálosainak adta.⁸² A pálosok kezén sem virágzott fel a kolostor. Mindvégig — a török hódoltságig még hátralevő néhány évtized folyamán — a kisebb rangú és kisebb népességű pálos perjelségek

között szerepel.⁸³ Nagyobb pálosház, ún. vikáriátus, nem lett belőle soha. Így jogosult a fentebb már felvetett kérdés: mennyit ért az utolsó Árpádok királyi monostorának javadalmazása?

A kolostorfalu — Csút — betelepítésének és későbbi fejlődésének folyamatát egészen röviden áttekintettük már. A „locus monasterii”, azaz a monostorsziget mellőzésével most a Csepel-szigeti *birtokok hasznosíthatóságát* kell először szemügyre venni. A Csepel-szigeti birtokok Szigetszentmiklós mai határának északi nagyobb felét tették ki. Ez a nagy határrész érintkezik a főváros Csepel alatt húzódó határával. Ezen a területen nemcsak birtokokról, vagy birtokrészekről, azaz terrákról van szó, hanem falvakról is. A határjelek ismételt szántóföldekről tesznek említést, és a betelepített birtokokon élő falvak lakói közül a fedemusiak, akik már azelőtt is királyi mézadók voltak, a monostornak, új földesuruknak ugyanezen szolgáltatással tartoznak.⁸⁴ De a többi villa lakói is bizonyára az akkor általában szokásos jobbágyszolgáltatásokkal adóztak a prépostságnak. Ez a terület, szerény számításal, ötezer kat. holdat tesz ki. Föltételezhetjük, hogy a birtokos monostorhoz való közelsége, betelepített és megművelt volta ezt az uradalmat tette kezdettől fogva a *legértékesebbé* és viszonylagosan legtöbb hasznot hozóvá.

A földrajzilag közelebb eső Pest megyei birtokokat majd később fogjuk részletesebb vizsgálat alá venni. Most a monostori birtokállomány legtávolabb eső részét, a Nyitra megyei „Nyárhíd” villát, illetőleg ennek hasznosíthatóságát nézzük meg. E Nyitra megyei birtokok felsorolását és azonosítását Oszvald említett cikkében már elvégezte.⁸⁵ Ehhez különösebb hozzátennivaló nem is igen lehetne. A nyárhídi uradalom, ellentétben a Csepel-szigeti birtokokkal, kevés villa mellett többnyire csak terrákat említ, és az egész komplexumról az adományozás idején és később is az a vélemény, hogy szinte teljesen lakatlan, következőképpen értéktelen.⁸⁶ A viszonylag nagy birtoktest — mintegy hétezer katasztrális holdat kell itt számba venni — pusztult állapota miatt, a földművelés és állattenyésztés e korban szokásos jövedelmeit nem szolgáltatva. Így könnyebben érthető, hogy az adománylevél milyen gondosan emeli ki a nyárhídi villával kapcsolatosan a Nyitra folyót illető *vízjogot*: „... scien- dum est quod ubicumque mete terre dicti monasterii ueniunt ad fluuium Nyitra, in omnibus locis, dimidia pars aque cedit monasterio memorato.”⁸⁷ Még különösebb hangsúlyt nyer az adománylevél e klauzulája, ha az előző sorokat és az utolsó adományt is hozzáolvassuk. A vízjog említése előtt ugyanis arról van szó, hogy a Nyitra folyón Hunth fiainak van malma. Ennek fele ezután már a monostoré lesz. A vízjogi probléma tisztázása pedig azért szükséges, mert a birtokhatár a meder közepén halad. A monostornak adott utolsó adomány az addig kun birtokban levő négykerekű malom. Az egész Nyárhíd „villa” a kunok garázdálkodása és távo- zása nyomán, úgy látszik, lakatlan maradt. Az esztergomi érseknek egy későbbi, a csúti prépostsággal kötött birtokcseréről szóló oklevele azt is kétségtelenné teszi, hogy a monostor e nagy birtokát nem tudta bené- pesíteni.⁸⁸ A királyi adományozás idején az lehetett a helyzet, hogy a nagy

kiterjedésű villa tényleg hasznosítható értékét csak a Nyitra vízjoga és a már meglévő, vagy e jog felhasználásával fejleszthető malomgazdaság jelentette.

E tény értékelésénél az új csúti monostor lakóinak, a premontreieknek rendjük kezdeteitől, a XII. század harmadik évtizedétől már legrégibb franciaországi apátságai történetében a *malomgazdálkodás* iránt megállapítható élénk érdeklődését kell figyelembe venni.⁸⁹ Magyarországon, egyéb példák mellőzésével, a tatárjárás előtti Sopron megyei malomvizsgálatban a csornai premontrei prépostság már igen jelentős mértékben érdekelt volt.⁹⁰ Így tehát itt is, mint a kolostorfalu jogi helyzetének rendezésénél is, az adományozásban érdekelt rend sajátos igényei, gazdasági tapasztalatai juthattak szóhoz. Ennek adhatott hangot Csút tényleges anyamonostorának, Turócnak képviselője, ahonnan az alapítás a dunai szigeten megtörtént. És talán az sem véletlen, hogy éppen a zólyomi ispán nyer megbízást a birtokok körülhatárolására. Hiszen az ő erdőispánsága területéhez tartozott még akkor a turóci prépostság is. Lehetséges, hogy a határt járó ispán társaságában volt az érdekelt monostor — Csút — vagy anyamonostorának képviselője. S az ispánt az új egyház sajátos érdekeinek figyelembevételére ő figyelmeztethette; a relációt meg — esetleg maga szerkesztve azt — írásba is foglalta.

*

A prépostságnak Esztergomban juttatott adomány hetven nemesi udvarhelyre (curia) terjed ki, ami az esztergomi városi területnek eléggé tekintélyes része lehetett. Az esztergomi telekadományozás a csúti birtokállomány kialakításának egyik legkülönlegesebb sajátossága. Mást nem is igen láthatunk e mögött, mint a tatárjárás után lendületet nyert *városiasodás* hatását. Az esztergomi telkek már csak azért is értékesek voltak, mert a Csútmonostornak juttatott curiák részben a Szent Lőrinc parókiában, tehát a vicus latinorumnak is mondott Olasz utcában, a kereskedő városrészben terültek el; s hogy folytatásuk a domonkosok irányában keresendő, e városrész terjedésének természetes irányába, a domonkosok körül fekvő vásártér környékére mutat.⁹¹ Csútmonostor városi telkekkel történő megadományozása mintha a kor gazdasági lehetőségeinek jó szemmel való felismerését jelezné mind az adományozó király, mind a megadományozott prépostság, a premontreiek részéről. Esztergomban Csút alapítása idején a rend egy másik kolostora, Majk is telekbirtokos.⁹² A városi telkek értékét és a bennük rejlő haszonszerzési lehetőségeket bizonyára a francia és flamand kommunális mozgalmak területéről elinduló rend régi tapasztalatából ismerték az új csúti prépostság prelátusa és társai. Mindenesetre e lehetőséget az esztergomi adomány indítókai közül nem zárhatjuk ki. A feltehetően nagy várakozásoknak egyébként ez a donáció *nem* felelt meg. Esztergom háttérbe szorult az új királyi székhely, Buda és testvérvárosa, Pest mögött. A korábban rajta keresztül vonuló kontinentális kereskedelmi útvonal (Kijev, Regensburg) jelentéktelen lett. A város olyan méretű fejlődése, amely a prépostság telkeinek

értékét emelné, s amelyet a XIII. század hatvanas éveiben e lehetőségeket még nem, vagy nem tisztán látó számítások szerint várni lehetett, teljesen megghiúsult. Nem éppen lehetetlen, hogy a monostor aránylag hamar bekövetkező hanyatlásának és elszegényedésének ez volt az egyik oka.

Annak ellenére, hogy az esztergomi telkek körüli számítás hibás volt, a nyárhídi birtok cseréje Lodomer érsekkel előnytelennek bizonyult, s az esztergomi káptalan az esztergomi kúriák egy részét is hamarosan megszerezte, még mindig a prépostság kezén maradt a viszonylag kisebb Csepel-szigeti birtok mellett a valóban igen tekintélyes *Pest megyei* uradalom. A királyi adománylevél nagyjából egy olyan terület körülírását teszi lehetővé, amely Ócsa északi határán Pakonynál kezdődik, és a lajosmizsei vasútvonal mentén Inárcsig húzódik, majd Dabas és Peszér érintésével, elsősorban Gyón egész mai határát magában foglalva ismét Ócsa felé kanyarodik vissza, és így jut el egy, alföldi viszonylatban különös módon ma is meglevő erdőség széléig, honnét az ócsai monostoregyház manapság is egészen közel van. Az adománylevélben felsorolt helyek mai határainak terjedelméből következőleg ez a komplexum harmincháromharmincöt ezer katasztrális holdat tett ki, a csúti prépostság javadalmának túlnyomó részét. Ez a hatalmas terület a XVI. század elején is még a jogutód pálosok kezén van.⁹³ Csaknem két és fél évszázad sem volt azonban elég ahhoz, hogy e nagy uradalmat a csúti kolostor hasznosíthassa, valóban jövedelmezővé tehesse.

E terület mai talajviszonyai is még elég sok helyen *mezőgazdasági*lag alig, vagy egyáltalán *nem művelhető* földdarabokat mutatnak. Mennyivel inkább így volt ez a középkorban! A ma sás és szittyó között bujkáló Sárvíz akkoriban még „magnus fluvius”, és messze terjedő rétségek vizét vitte magával. A Duna árterülete bizonytalan távolságokig terjedt, és két szélét sokszor, nagy tavaszi árvizek alkalmával talán a két monostor, Csút és Ócsa tornyai jelezték. A Pest megyei birtokok határjelei közül egészen feltűnő módon hiányoznak a szántóföldek. A növénytakaró az oklevél tanúsága szerint éger, fűzfa, tölgy, talán mocsári tölgy.⁹⁴ Feltűnő továbbá az is, hogy ellentétben a Csepel-szigeti határjárás részletes jelölésével, a Pest megyei birtokoknál csak az égtáj szerint szomszédos birtokosok, vagy földek, villák említésével találkozunk. A határt járók a bizonytalan, nehezen megközelíthető határszéleket annyira lépésről-lépésre nem járhatták be, miként ez általában nálunk szokás volt. Ezért csak egy bizonyos úton haladva, a határvonalak távolról történő, eléggé hozzávetőleges megjelölésére szorítkoztak.

Valóban a több tízezer holdas *Pest megyei dominium* a birtokos csúti prépostságnak önmagában *csak lehetőségeket*, de nem tényleges hasznót jelentett. De vajon tudott-e élni a monostor ezekkel a meglehetősen kétes lehetőségekkel?

A Pest megyei birtokok értéke attól függött, milyen mértékben lehet *termővé tenni* e nagy részben vízjárta, erdős, vagy homokos területet. A világi és egyházi nagybirtok ezt rendszerint telepítéssel érte el. A tatárjárás utáni évtizedekben, a különösen elpusztult területeken — és ilyen

volt a Duna—Tisza köze — ez elég nagy nehézségekbe ütközött. A jól termő vagy könnyen művelés alá vehető földekre könnyebben lehetett találni munkáskezet, mint a csak nagy fáradsággal, csatornázással, vízlevezető rendszerek létesítésével és az ár ellen folytonos védekezéssel termővé tehető csúti birtokokra. A csúti monostor részére fennállott ugyan egy másik lehetőség is, a monasztikus majorsági gazdálkodás, a *grangiák vagy curiák rendszerének* megteremtése. A premontreiek csakúgy, mint a ciszterciek első nemzedékei intézményeik gazdasági alapját még ilyen, legnagyobb részt saját kezük munkájával végzett majorsági gazdálkodással vetették meg.⁹⁵ A XII. századi két reformrend majorságaiban eleinte kizárólagosan saját munkaerővel művelték a birtokokat,⁹⁶ helyesebben, a birtokból annyit, amennyinek művelésére elegendő volt a szerzetesek munkaereje, és amennyi a legkezdetlegesebben méretezett létfenntartáshoz szükséges volt.⁹⁷ A XII. század második felében és még a századfordulón alapított premontrei monostorok közül is egyik-másiknál ki lehet tapogatni ezt a grangiális gazdálkodást. Így a Boldva mocsaras völgyében épült Jászó megfelelő vízlevezetéssel tette termővé a monostor közvetlen környékét, és lassanként tovább hatolva, grangiák létesítésével a folyóvölgyet és a Cserehát dombvonulatait.

A XII—XIII. század fordulóján mind a ciszterciek, mind a premontreiek eléggé nagy mértékben elszakadnak már a labor manuum, a saját kezük munkájával biztosított létfenntartás programjától.⁹⁸ A monostori ingyen munkaerőt az általában nem nagy létszámú konventen kívül jórészt a konverzusok biztosították. A XII. század folyamán ezeknek száma mindig jóval meghaladta a voltaképpeni szerzetesekét.⁹⁹ Amint azonban a két rend a szegénységi mozgalmak vonalától eltávolodva erősen *feudalizálódott*, a saját munkaerő is csökkent. Így jelennek meg a XII. század vége felé már a béresek, a mercenáriusok. De ez a megoldás még mindig a grangia-rendszert vette elsősorban figyelembe. A mercenáriusok letelepedése a monostori majorok körül hamarosan *falvak* alakulását tette lehetővé.¹⁰⁰ És ezek után már semmi sem gátolhatta meg a ciszterci és premontrei apátságoknak teljesen a kor szokványos *nagybirtoki gazdálkodására, a jobbágy-szolgáltatásokon alapuló domaniális formára való áttérését.*¹⁰¹

1264 és 1272 között, amikor Csütöt alapították, ez a *folyamat már a végéhez ért*. Ebben az időben már folyt a nagy per a péterváradai apátság Buda vidéki tizedei miatt a veszprémi püspökkel.¹⁰² Nem ez volt az egyetlen példa, ami bizonyossá teszi, hogy a XII. század „apostoli” mozgalmanak egykori letéteményesei, immár az általuk oly hevesen bírált feudalizmuson belül elhelyezkedve, a földjáradéknak egyik legvisszatasztóbb, és a középkori egyházra annyi bajt hozó válfaját is maguknak igényelték.

A csúti királyi prépostság lakói is bizonyára azt tekintették feladatuknak, amit az alapítólevél előírt. Amíg elegen voltak, végezték rendjük előírásai és a magyarországi káptalanok és királyi egyházak szokása szerint a fényes liturgiát.¹⁰³ A XIII. századi statutumok még szor-

galmazzák a „labor manuomot”,¹⁰⁴ de ezt a szerzetes-kanonokok most már nem létük fenntartásának eszközeként, hanem csak aszkétikus gyakorlatként vették igénybe. A konverzusok a XIII. század derekán a nyugati apátságokban is kisebb számban fordulnak elő.¹⁰⁵ A XIII. századi laikus mozgalmak, és részben az ezek megbénítására életre hívott kolduló rendek magukhoz szívták a konverzusi, egyszerű munkás életforma híveit. Ha Csútmonostort egy századdal előbb alapítják, talán — legalább részben — elegendő konverzussal rendelkezvén és a szerzetes-kanonokok intenzívebb gazdasági érdeklődését is feltételezve, a Pest megyei birtokok egy részét a maga hasznára termővé tudta volna tenni. Természetesen még így sem tudta volna egészében hasznát venni a nagy királyi adományozásnak. Hiszen ennek a vidéknek a múlt század derekáig évről évre erősen éreznie kellett a dunai vízjárások sokszor súlyos következményeit. Ezekkel megbirkózni még fejlettebb agrotechnikával is nehéz volt. Sokat tehát nem eredményezett volna ezen a vidéken a grangiális gazdálkodás sem. De mindenesetre a monostor lakóinak saját munkaerejével termővé tett, majd később falutelepítéssel még nagyobb mértékben munka alá vett terület értéke növekedett volna. Az elmondottak alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a csútmonostori alapítás a királyi alapító minden látszólagos bőkezűsége ellenére is gazdaságilag elhibázott, és ezért az intézmény élete eleve jelentéktelenségre, vagy éppen megsemmisülésre volt kárhozható.

Három évtizeddel az alapítás kezdete után, 1295-ben, máris nagyobb kísérlet történt Csútmonostor gazdasági alapjának megszilárdítására. Lodomér esztergomi érsek dunántúli birtokainak egy részét a veszprémi püspök csepeli tizedeiért átadja a püspöknek. Majd pedig a tizedeket elcseréli a csúti prépostsággal ennek nyárhídi birtokáért.¹⁰⁶ E hármassal csere révén szeretett volna az anyamonostor apátprépostja, Ivánka, valamint László sági, Lőrinc bozói és Benedek csornai prépost, továbbá az egész magyar premontrei circaria a már első évtizedeiben anyagi nehézségekkel küzdő csúti monostornak segítségére lenni. Az eset bizonyítja egyrészt, hogy a tizedet, mint biztos jövedelmi forrást, többre értékelték a csak fáradságos és bizonytalan eredményű telepítési akciók sikeres befejeztével jövedelmező munkajáradéknál, másrészt, hogy a csúti premontreiek még a kolostorhoz legközelebb eső birtokaikon sem tettek kísérletet a monasztikus majorsági gazdálkodás bevezetésére grangiák, curiák létesítésével. Ez abból tűnik ki, hogy falvaik tizedét a püspök szedette. Márpedig a XII. századtól az újonnan művelés alá vett monostori földeket tizedmentesség illette. Ezt a pápai privilegialisokban ilyen esetekre használt: „sane novalium vestrorum, quae propriis manibus vel sumptibus colitis . . .” formulával nyilvánították ki.¹⁰⁷ Csepeli falvait a monostor már telepítve, és egész határukat jobbágykéz által művelve vette át. A mentesség ezekre nem vonatkozott. A Pest megyei birtokok lehettek volna „noválék”. De ahhoz, hogy valóban azzá legyenek, a domaniális gazdálkodás útjára tért szerzetes-kanonokok „saját keze munkája” már hiányzott.

A csútszigeti királyi monostor gazdasági erőtlensége, kezdettől megmutatkozó életképtelensége végső fokon tehát így magyarázható.

A promulgatio V. István oklevelében a csúti monostor-alapítás egész folyamatának befejezéséről, azaz az épületek emeléséről is számot ad: „... monasterium pro eisdem fratribus in Insula Chuth in honore beati Eustachij et domos ac officinas religiose conuersationis quieti congruentes disposuimus sicut predictus karissimus pater noster clare memorie disposuerat et ordinauerat, premissa deliberacione Regia ordinare . . .” Azaz, a király befejezte (disposuimus) a monostor, a szerzetesház (religiosa domus), a melléképületek (gazdasági épületek és műhelyek: officinae) elrendezését a szerzetesi életmódnak megfelelően — amint azt még atyja, Béla király elrendelte. Az idézett hely két dologra figyelmeztet. Az épületek felsorolása a monostorral kezdődik, a szerzetesek lakóházával, tehát a kolostorral folytatódik, és a melléképületek említésével fejeződik be. Az első tanulság tehát az, hogy monostor csak a prépostság egyháza, *temploma* lehetett. A monostor szót, újabb kori szóhasználat után igazodva egynek szoktuk venni a régi rendek egész kolostorépületével. A középkori magyar értelmezése azonban ennek határozottan ellene mond.¹⁰⁸ De a csútmonostori alapítólevél és mintája, a turóci alapítólevél eléggé bizonyossá teszik, hogy monostor alatt a középkori magyar szóhasználat, *monostoregyházat értett, és nem kolostort*. Ez utóbbit vagy — mint itt — *religiosa domusnak*, vagy egyszerűen *claustrum-nak*, *klastromnak* mondták. A másik tanulság az, hogy az 1264-ben elkezdődött csúti alapítás csak nyolc esztendő múlva jutott a befejezéshez. V. István mondhatta csak el, hogy az alapítás az épületek, a monostoregyház, a hozzáépült klastrom és a körülötte levő gazdasági és egyéb melléképületek elkészültével teljesen befejeződött. A birtokok kijelölése, az új monostor által történő birtokbavétele és kezdeti hasznosítása, amely az első konvent eltartásának biztosítását is jelentette, sok évet vett igénybe. De évekig tartott a monostoregyház, a klastrom és az officinák felépítése is. *Az alapítás teljes befejezését a templom felszentelése jelentette*. Ekkor történhetett az ünnepélyes formában — tehát *privilegium sollemneként* — kiállított alapítólevél kihirdetése. A templomszentelés középkori szertartása ezt így mondja el: A templom épületének felszentelése után, mielőtt az oltárt felszentelné, a szentelő püspöknek a kérdésére, hogy milyen fundációval gondoskodott az egyházzól, a fundator így válaszolt: „*prout sibi placuerit respondet, de quo fiet publicum instrumentum, si numerus clericorum, honor, et dos sufficiens fuerit. Tunc fundator ipse et plebs, profitentur se iussa Pontificis impleturos. Deinde Pontifex jubet Deum deprecari pro eo, qui Ecclesiam construxit et dotauit, et pro eo qui eam consecrari petiit . . .*”¹⁰⁹ Amint látjuk, külön van szó a fundatorról és arról, aki nyilván annak halála után, az elkészült templom felszentelését kérte. Teljesen ez az eset Csútmonostor alapításának befejezésénél. IV. Béla, az igazi alapító már nem élt, ezért *fia fejezte be az alapítást a templom felszenteltetésével és a „publicum instrumentum”*, ez esetben a királyi ünnepélyes privilegialis kibocsátásával 1271. március 21-én.

III

A romjaiban a föld színéről is eltűnt, egykori királyi monostoregyház alapításának hiteles emlékét három „alapítólevél” is őrzi. Kettő IV. Bélától az 1264. évből, egy V. Istvántól 1272. március 21-i kelettel.¹¹⁰ Hogy miért éppen *három alapítólevél* számol be Csútmonostor keletkezéséről, probléma marad Csút történetének fáradszató és tudós kutatója, Oszvald Arisztid előtt is. A kérdés elsősorban diplomatikai probléma, tehát közelítsük meg az oklevéltan szokásos módszereivel. Kétségtelen, hogy mindhárom királyi oklevél *privilegiális*, a királyi jogalkotó akarat ünnepélyes megnyilatkozása. De a három mégsem teljesen azonos. IV. Béla két adománylevele a *privilegiálisnak* ama fajtájába tartozik, amit Szentpétery Imre *egyszerűbb privilegiálisnak* nevez.¹¹¹ A két oklevél vizsgálata ezt világosan mutatja. A királyi cím, a nagyobb intitultatio szerint a melléktartományok felsorolását is tartalmazza. Utána a salutatio következik: „Omnibus presens scriptum inspecturis salutem in eo, qui est vera salus omnium.” Az ünnepélyesebb formában itt még az „in perpetuum” következik. Az arenga jelenléte a *privilegiális* jellegből következik. Viszont az egyszerűbb formára a méltóságos elmaradása, a dátumnak csak az évre és az uralkodási évre történő csökkentése vall. A második adománylevél, amely a csallóközi és kisalföldi birtokokra vonatkozik, az arengát is nélkülözi. Mindkettő azonos formában adja meg a pecsételési módját: a corroboratióban a kettős pecsétet említik. A második oklevélen — amely eredetiben maradt meg — a kettős pecsét maradványai még megvannak.¹¹²

A két oklevél *sorrendjét* a tartalomban levő utalásokból nem lehet megállapítani, kronológiailag sem térnek el egymástól. Egy évben és egy napon keltek.¹¹³ Mégis azt hisszük, hogy az az oklevél lesz sorrendben az első, amely arengával van ellátva, és a monostorhely körüli birtokok felsorolását tartalmazza; a második — a távolabbi birtokokról — ehhez lényegében mint kiegészítés csatlakozik. Viszont mindkét oklevélben közös a király akaratának nyilvánítása, hogy a csúti szigeten (in insula Chuth) általa alapított Szent Leusták v. Euszták monostort (monasterium beati Leustachii) a két levélben felsorolt birtokokkal, fekvőségekkel és jogokkal adományozza meg. Ezért hangsúlyozza, mindenekelőtt „cuius fundatores exitimus et patroni” (A) és: „Monasterio sancti Leustachii quod in insula Chuth fundauimus”. (B). E lényeges jog kijelentésével a király nyilván a „fundator” és „patronus” kánonjogi helyzetét a maga számára kétségtelenné igyekezett tenni. Ez bizonyára a magyar „consuetudo” e tekintetben, az akkori általános egyházjogi felfogástól eltérő, és még mindig a saját egyház tulajdonosának különleges helyzetét néző koncepciója szerint történt.¹¹⁴ A továbbiakban a birtokok felsorolása következik. Ennek ismertetését és lokalizációját Oszvald említett cikkében már elvégezte. Részletesebb tájékozódást az olvasó ott szerezhet.¹¹⁵

A harmadik az „alapítólevelek” sorában V. István király 1272. március 21-én kelt *privilegiális*.¹¹⁶ Az *ünnepélyes privilegiálisok* minden

sajátosságát feltüntető oklevél szerkezete a szokásos. Az *invocatio*val kezdődik. Ez után következik az ünnepélyes *nagyobb cím*, amit az „in perpetuum” formula követ ilyen szövegezéssel: „successiue posteritati ad perpetuam rei memoriam”. De nem marad el a *salutatio* sem: „salutem in domino sempiternam”. Ezt a király kizárólag a „successiua posteritas-hoz”, az utókorhoz intézi. Nyilvánvalóan a véglegesség igényét tanúsítja ez is a királyi akaratnyilvánítással kapcsolatban.

Az *exordium*, amit hiába keresnénk a IV. Béla-féle másik két egyszerűbb privilegiálisban, a helyén van, és a kor követelményei szerint a jogi tény morális és történeti indoklását tartalmazza. A promulgatio „sane dilectos” pedig már említést tesz az alapítás igazi kezdeményezőjéről, a király atyjáról, IV. Béláról, és ugyancsak reá hivatkozva jelenti be a monostoregyház és a hozzá tartozó *épületek elkészültét*, amit az öreg király már nem élhetett meg. Ezek után következik a IV. Béla-féle oklevelekből ismert birtokadományozások megisméltése. A már előbb felsorolt birtokokhoz járult még ezúttal V. István kisebb telekadománya Esztergomban.¹¹⁷

Csútmonostor alapítását, illetőleg az V. István-féle ünnepélyes privilegiális keltét húsz esztendővel előzte meg IV. Béla egyik legkedvesebb alapításának, a *turóci monostor* fundálásának befejezése. Turóc lett — mint már említettük — Csútmonostor anyaaapátsága, így érdekelve volt a filia alapításában. A nyárhídi „villa” adományozásában az ettől nem nagy távolságra birtokos turóci prépostság tanácsával, a gondolat felvetésével aktív tényező lehetett. Nem lehet-e ugyanezt feltételezni az új monostor jogi létének biztosítása, a jogok és adományok írásba foglalása tekintetében is? Ahogyan a birtokok kijelölésében az anyamonostor tapasztalatai már a keletkezőben levő új kolostor hasznára váltak, úgy lehetett segítségére Csútnak Turóc az alapítás hosszadalmas folyamatát lezáró *ünnepélyes királyi privilegiális* kiállításában is. Az utolsó Árpádok kancelláriája már sokkal fejlettebb volt annál, hogy az adományozottak részéről a kancellária személyzetét munkájában még oly módon segítő közreműködést tételezzünk fel, mint aminővel az írásbeliség felújulását megelőzően nálunk és mindenütt találkozunk.¹¹⁸ A kancelláriai szervezet teljes kifejlődéséig — mint tudjuk — az adományozott egyházi intézmény maga fogalmazta és írta az oklevelet. Mégis, ha a két monostor alapítólevelét¹¹⁹ összehasonlítjuk, igen sok és lényeges dolog tekintetében feltűnő a hasonlóság.

Turóc

Arenga

Quanto propensiori cura,
diuine dignationis multiplicata
circa nos insignia recensemus /
et beneficiorum Iesu Christi ac
precelse genitricis eiusdem glo-
riosissime Virginis Marie et re-
gni nostri aduocate magnitudinem
deuote mentis libramine ponderamus /

Csút

Quanto regalis sublimitas
propensiori affectu
et attentionis deuocione
superna contemplatur
diuina gracia adiuuante
tanto operibus affectum
debet producere ad effectum
maxime unicum talamum Christi

tanto flagrantioris affectus studio
et cura
ea intendimus exequenda /
per que domini nostri
Iesu Christi gloria
extrinseco in se non indigens anminiculo
apud homines sublimetur /
sacra religio
quam et plantare et plantatam
fauoris regii dignum est confoueri
amplitudine dilatetur /
et per preces uirorum
religiose conuersationis excellentibus
meritis ornatorum /
nobis et successoribus nostris propitiatio
proueniat exoptata /
desiderantibus gaudere et gloriari
in virtutum domino ex fide
operibus redimita /
cum non ignoremus potius
regni gubernacula orationibus
sanctorum et religionum clipeis,
quam sudoribus bellicis defensari //

Promulgatio

Sane considerantes
dilectos nobis in dei filio
fratres ordinis premonstratensis
tanto potiori antidoto fauoris
regij prosequendos
quanto specialiori deuocione
eosdem nouimus obsequiis
et reuerentie beatissime virginis
que nostra et regni nostri
est domina et
patrona obligatos
ac uberioribus caritatis que
multitudinem peccatorum operit
operibus abundare /
ipsos uolentes pro nobis
apud deum ponere intercessores
monasterium pro eisdem fratribus
sub castro nostro de Thurucz
in honore ipsius gloriose virginis
et domos et officinas
religiose conuersationis quieti
congruentes disposuimus
premissa deliberatione
regia ordinare

ecclesiam videlicet catholicam subli-
mando religiosos consulendo /
ut sic eterne remuneracionis premium
cum temporalis vite
subsidio consequatur //

Sane considerantes
dilectos nobis in dei filio
fratres ordinis premonstratensis
tanto pocioris antidoto fauoris
regij prosequendos
quanto specialiori deuocione
eosdem nouimus obsequiis
et reuerentie beatissime virginis
que nostra et regni nostri
est domina et patrona
beatique Eustachij obligatos
ac uberioribus caritatis que
multitudinem peccatorum operit
operibus habundare /
ipsos uolentes pro nobis
et pro anima domini B.
illustris regis Hungariae
karissimi patris nostri
felicissime recordacionis
apud deum ponere intercessores
monasterium pro eisdem fratribus
in insula Chuth
in honore beati Eustachij
et domos et officinas
religiose conuersacionis quieti
congruentes disposuimus
sicut predictus pater noster
clare memorie
disposuerat et ordinauerat
premissa deliberacione
regia ordinare

Dispositio

Et quia religiosam vitam ducentibus
prona benevolentia
quoslibet catholicos
et maxime personas
regali dignitate preditas
conuenit subuenire
ne alicuius necessitatis occasio
eos in diuinis desides
aut negligentes efficiat
uel robur quod absit
sancte conuersacionis
substracto subsidio
uite utriusque infringat
monasterium predictum
et religiosam domum
sub predicto castro de Turuch
uoluimus et uolumus

filiationis iure soli subesse
ecclesie premonstratensi
dotantes idem monasterium

datis concessis et collatis
(következik a birtokok felsorolása)

Et quia religiosam vitam ducentibus
prona benevolentia
quoslibet catholicos
et maxime personas
regali dignitate preditas
conuenit subuenire
ne alicuius necessitatis occasio
eos in diuinis desides
aut negligentes efficiat
uel robur, quod absit
sancte conuersacionis
substracto subsidio
uite utriusque infringat
monasterium predictum
et religiosam domum
de Insula Chuth
uoluimus et uolumus
sicut ante dictus dominus rex
carissimus pater noster uoluerat
filiationis iure soli subesse
ecclesie premonstratensi
dotantes idem monasterium
nostre pro remedio eiusdem patris
nostri e
datis concessis et collatis

A két oklevél szövegezésének hasonlósága, sok helyen egészen a szövegazonosságig, a szó szerinti egyezésig terjed. A két oklevél *mégsem ugyanazon dictator* fogalmazványa. Ez ellen szól nem csupán az akkori viszonyok között nagy időtartam — húsz esztendő —, amely egy kancelláriai embernél egyazon beosztásban elképzelhetetlen,¹²⁰ hanem a dictamen, a szövegszerkesztés szabályosságainak és a prózaritmusnak közelebbi vizsgálata is. A turóci alapítólevél dictatora az *arengát* úgy szerkesztette, hogy a ritmikus kádenciák egy-egy *gondolatot* pontosan *elkülönbítsenek*. Igaz, hogy szerkesztése a nagy kancelláriák, a pápai és a császári kancellária, meg a nagyobb szerzetesrendek iratszerkesztési elvétől eltér, amely az arengában a hosszú körmondatok kisebb terjedelmű, önálló részekre tagolását kedvelte. Említett szabályosságának betartásában mégis következetes és ritmikus végződésesei mindig kifogástalanok. Az utóbbiak mindig a szóba hozott gondolattal kapcsolatos cselekvést említik, tehát igék vagy participiumból képzett jelzők:

1. diuine dignationis. . . insignia recensemus
2. beneficiorum. . . magnitudinem. . . libramine ponderamus
3. affectus studio. . . intendimus exequenda
4. Iesu Christi gloria. . . apud homines sublimetur

5. sacra religio... amplitudine dilatetur
 6. preces virorum... meritis ornatum
 7. nobis... propitiatio proueniat exoptata
 8. gloriari in uirtutum domino... ex fide operibus redimita
 9. potius regni gubernacula orationibus... quam sudoribus bellicis
 defensari.

E kilenc kádencia a ritmikus alakzatok szerint nem oszlik meg: 1. velox, 2. velox, 3. velox, 4. velox, 5. velox, 6. velox, 7. velox, 8. velox, 9. velox. Világosan látható, hogy a *turóci oklevél dictatora* a ritmikus próza maga választotta alkalmazásában következetességet és biztos dictamen-gyakorlatot mutat. Nem mondható el ugyanez a *csütmonostori oklevél* aren-gájának mesteréről. A törekvése az, hogy a hosszú turóci arena helyett egy rövid exordiummal vezesse be a magára sokáig várató alapítólevelet. Szemmel látható az a szándék is, hogy az általa ismert külföldi oklevél-adás példáihoz igazodjék. A pápai okleveleknek azt a törekvését, hogy minden *kiemelkedő jogi értékű fogalmat* ritmikusán különítsenek el, az arena — még a csüti változatban is eléggé hosszú — körmondatának kis részekre osztásával szeretné elérni. Az eredmény a következő. A turóci alapítólevélnél felével kisebb terjedelmű aren-gában 11 kádenciát külön-

böztethetünk meg: 1. regalis sublimitas: tardus; 2. propensiori affectu: planus; 3. attentionis devocione: velox; 4. gracia adiuuante: velox; 5. producere ad effectum: velox; 6. talamum Christi: x; 7. catholicam sublimando: velox; 8. religiosos consulendo: trispondaicus; 9. remunerationis premium: x; 10. subsidio consequatur: velox. A turóci dictator óvatosabb, de következetességében teljesen hibátlan dictamen-jével szemben itt, egy a prózaritmust szélesebb kiterjedésben használó, avval általában ismerős, de túlzott magabiztosságában a kádenciát kétszer elvétő *másik fogalmazóval* van dolgunk.

Ugyanez a ritmizálási kedv nem terjed ki azokra a pótlásokra és betoldásokra, melyeket a mintául vett turóci oklevél szövegébe az idő-közben elhunyt Béla királyra való tekintettel kellett elhelyezni. Az eredmény azonban itt sem egyértelmű. A promulgatio Béla királlyal foglal-kozó szavai: a uolentes pro nobis: planus — bevezetés után: domini B.: x — regis Hungariae: tardus; karissimi patris nostri: velox 2 — recor-

dacionis: x. Majd később: sicut predictus pater noster clare memorie: tardus. Viszont — a turóci dictatorhoz hasonlóan — arra nem gondolt, hogy ugyanebben a klauzulában a „conuersacionis quieti congruentes disposuimus” szavakat kádenciába végződő rendbe helyezze. Ami a következő módosítással: conuersacionis disposuimus congruentes quieti: planus — alakzatot hozott volna. Mégis a turóci dictator ez esetben is hű igyekezett maradni főntebb ismertetett elvéhez, hogy a monasterium. . . disposuimus, az általa kidolgozott felfogás szerint kerüljenek egymás után: az ige mindenképpen a befejezéshez. A csúti dictatort ilyen megfontolások — láthattuk — nem vezették. Annál feltűnőbb, hogy a ritmikus végződés alakításának lehetőségét nem használta ki.

Különben amennyire önállónak mutatkozik az arenga fogalmazásában, annyira hű igyekszik maradni a turóci mintához a *promulgatio* és a *dispositio* szövegezésében. Ez érthető is. A turóci előzmény következetes szemmel tartásával az őt érdeklő jogok írásba foglalásának biztonságát növelhette. Erre fordított gondja oly nagy, hogy Turóc jogaiból Csút részére átvesz olyant is, amit az újabb monostor kimutathatóan soha nem birtokolt. Ez a filiatio kérdésének rendezése, amiről fentebb volt szó. V. István privilegialisának kiállítása idején a filiatio kérdése már elintézett. A monostor már lakott, s az új lakókat küldő monostor — Turóc — Csútot már a rendi jog szerint kapcsolta magához.¹²¹ Itt tehát mindössze az történt, hogy a *csúti alapítólevél* szerkesztője a rendelkezésére bocsátott mintát — a turóci alapítólevelet — az arenga kivételével itt is különösebb megfontolás nélkül követte. De arra mégis vigyázott, hogy Béla királyról a szükséges említés megtörténjék. Azonban a turóci dictator maga is minta után dolgozott, amint ez a prémontréi filiatióval foglalkozó klauzula bevezetéséből következtethető. Az „Et quia. . . utriusque infringat” szavak ugyanis meglehetősen hűséggel adják vissza a pápai protectionalisoknak a XII. század első felétől sűrűn használt arengáját.¹²²

Turóc-Csút

Et quia religiosam vitam ducentibus
 prona benevolentia
 quoslibet catholicos
 et maxime regali dignitate
 preditas personas
 conuenit subuenire
 ne alicuius necessitatis occasio
 eos in diuinis desides
 et negligentes efficiat
 aut quod absit
 sancte conuersationis
 subtracto subsidio vite
 utriusque infringat. . .

Bullák

Religiosam vitam eligentibus
 apostolicum conuenit adesse
 presidium
 ne forte cuiuslibet temeritatis
 incursus

aut robur quod absit
 sacre religionis
 infringat. . .

A pápai protectionalis bullákban, ha azokat szerzetesházak számára adták ki, IV. Adorján pápa idejétől kezdve igen gyakran találkozunk ezzel az exordiummal. A hasonlóság a turóci-csúti változattal elég nagy

ugyan, de mégsem teljesen meggyőző a levonható következtetés. Van azonban a „Religiosam vitam” exordiumnak egy másik, ritkábban használt változata is, ez a következőképpen hangzik:

Religiosam vitam eligentibus
sollicita nos oportet consideratione
prospicere
*ne alicuius necessitatis occasio
aut eos desides faciat
aut quod absit
robur sancte conversationis infringat.*

Azonnal nyilvánvaló, hogy Turóc és Csút alapítóleveleiben a dispositiót bevezető résznek mintául ez *utóbbi exordium* szolgált. Az egyezések ezek:

Religiosam vitam eligentibus
ne alicuius necessitatis occasio
eos desides faciat

aut quod absit
robur sancte conversationis infringat

religiosam vitam ducentibus
ne alicuius necessitatis occasio
eos in diuinis desides
et negligentes efficiat
vel robur, quod absit, sancte
conversationis, subtracto
subsidio vite utriusque infringat

A két pápai arenga, a szövegezés nagy hasonlósága ellenére, a használatban tudatos eltérést mutat. A rövidebb változat az olyan protectionalis bullákban szolgált bevezetésül, melyek a birtokok felsorolásán kívül a joghatóság, a „*professio iuris*” (azaz milyen regulát követnek a szerzetesek és milyen „*Ordo*.”-t)¹²³ és az érdekelt monostor más személyi és dologi jogainak nyilvánítását és védelmét is tartalmazzák. Az *utóbbi* viszont csak a *birtokok felsorolására* szorítkozik, mint az arenga forrásául itt idézett ravennai San Vitale apátság részére kiadott bulla is.¹²⁴ A turóci alapítólevél dictatora ez eltérő használatának tudatában volt. Ezt bizonyítja, hogy a klauzula mintájában szereplő befejezést, „*sacre conversationis infringat*” így bővíti ki: „*vel robur... sancte conversationis subtracto subsidio vite utriusque infringat...*” A „mindkét élet” — *vita utraque* — emlegetése itt, a monostor belső, fegyelmi életére vonatkozik, valamint a „külsőre”, az anyagi, gazdasági létre. A belső életet a *filiatio*, és az anyamonostor prelátusának ezt gyakorlatilag érvényesítő évenkénti vizsgálata (*visitatio*), biztosítja. Ezért intézkedik a *dispositio* elsősorban erről, a „külső élet” viszont az anyagi lét biztosítékait, a terjedelmes birtokokat jelenti. Mivel itt mindkettőre, de mégis inkább az *utóbbira* kellett tekintettel lenni, a dictator, a két „*Religiosam vitam*” exordium használatának szabályait biztosan ismervén, az *utóbbi* mellett döntött, de úgy, hogy a birtokjogok rendezésével foglalkozó rész elejére téve a rendi jogok — a *filiatio* — rendezését, a minta szövegén az említett módon változtatott is.

Most az a kérdés, honnan vehette a mintát. Bizonyosnak látszik, hogy két lehetőség használatának ismeretében, két minta között választ-

hatott. Ezek közül az egyik a rövidebb változatot, a másik az inkább megfelelő terjedelmesebbet tartalmazta. Ha meg kellett állapítanunk Csútmonostor esetében az anyaapátság, Turóc közreműködését az alapítólevél fogalmazása körül, a mintául szolgáló turóci alapítólevél tekintetében lehetséges-e ez? Turóc magának Prémontrének lévén filiája, a Turóc—Csút párhuzam hasonló alkalmazására gondolhatnánk. És valóban, Prémontré első nagyobb pápai protectionalis bullája a „Religiosam vitam” exordiummal kezdődik — de a rövidebb változatban. Így csak annyit mondhatunk, hogy a turóci anyamonostor pápai oltalomlevelének exordiuma gondolatot adhatott a turóci dictatornak is. De ennél többről lehet-e szó? Nem egészen bizonyos, hogy Turóc alapításánál a távol fekvő prémontréi főmonostor apátja vagy küldöttei közvetlenül közreműködtek, bár ezt a lehetőséget teljesen nem zárhatjuk ki, hiszen a vizitációs utakon Magyarországra is eljutottak a főapát, vagy a nagykáptalan küldöttei. Magyarországi prémontréi monostorok hasonló protectionalis bullájáról nem tudunk, de mégis van egy adat, amiből esetleg arra következtethetünk, hogy ilyet kértek. 1214-ben a rend akkori főapátja, Gervasius III. Ince pápához írt levelében különösen ajánlja a pápa jóindulatába Jónást, a váradhegyfoki Szent István-egyház kanonokját, ki a maga monostora és a többi magyarországi prémontréi egyház érdekében a pápa 1198-ban kelt nagy bullájának megújítását kérte.¹²⁵ Felhasználta-e ezt az alkalmat arra, hogy Váradhegyfok részére egy olyan protectionalist kérjen, mely egyéb jogok felsorolása nélkül, csupán a birtokok védelmére terjedt ki? Ha igen, a kieszközölt bulla a második „Religiosam vitam” formulával kezdődött. Hiszen a *nem birtokjogok* „defensio”-ját tartalmazta III. Incének az egész rendet érintő nagy bullája.¹²⁶ És bár Váradhegyfok nem lett Turóc anyamonostora, de mint az összes magyarországi prémontréi monostorok között az első királyi alapítás és „első egyház” maga is Prémontré filiája, bizonyára részt vett IV. Béla kedves alapítása, a turóci prépostság viszonyainak első rendezésében. A kancellária embere tehát így — megfelelő példák birtokában — igen hatásosan tudta a királyi oklevélben a pápai bulla stílusában tökéletes és a különleges mondani-valót nyomosító fordulatait felhasználni.

A csútmonostori alapítólevélnek és turóci mintájának eddigi összehasonlításából tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a két oklevél kancelláriai dictatorai az alapításban érdekelt rend segítségével szerkesztették a királyi ünnepélyes privilegialisokat. Az is megállapítható, hogy két dictátorral van dolgunk. A turóci arenga fogalmazója az európai nagy kancelláriák gyakorlatától eltérő, önálló szerkezetű, de nagy mérséklettel alkalmazott cursus használatában következetes, a „velox” káden-ciát előnyben részesítő szövegezést hozott létre. A csútmonostori arenga dictatora viszont inkább igyekszik az általa jól ismert külföldi mintákhoz igazodni, és a cursus bővebb — bár kevésbé szabályos, néha hibás — használata által a turóci fogalmazótól határozottan megkülönböztethető. Ez utóbbi notarius szerkesztette viszont az arengában a most említettekkel azonos sajátosságokat mutató, IV. Béla-féle első adománylevelet is.

De még előbb, kitűzött célunkhoz képest sikerült tisztázni a három oklevél sorrendjét, egymáshoz való viszonyát és rangját is. IV. Béla 1264-i két oklevele az egyszerűbb privilegiálisok közé sorolandó. A birtokok kijelölését, a róluk készült összeírást s az adomány tényét foglalta írásba a király az alapítás kezdetén. Az ünnepélyes privilegiális kiállítása, ami már a király fiának és utódjának jutott osztályrészül, és a királyi alapítás teljes befejezését, az épületek elkészültét is tudtul adja 1271 (helyesen) március 21-én, amikor — Szent Benedek napján — a monostoregyházat a király talán a királyi egyházak fölött álló Türje nembeli Fülöp esztergomi érsekkel felszenteltette.

*

A monostoregyház felszentelésével befejeződött a csúti premontrei prépostság alapítástörténete, megkezdődött sok viszontagsággal teli, korántsem fényes históriája. Pedig az Árpádok legutolsó monostoralapítását nagy hagyományok folytatójának szánták. Mint „esperesi” egyház a magyar kereszténység legrégebb parókiális templomai közé tartozott. Eustachius — Hubertus áttételben — patrocíniuma az Árpádok eredetmondáinak egyikét őrizte. IV. Béla, mint egy külföldi krónikás mondta róla: „splendoris cultus divini amator”, a „Bódogazzon zerzetének” kanonokjait csúti monostorukban számokban és terjedelemben hatalmas donációval gazdagította, s azt ő és fia díszes szerkesztésű „instrumentumokkal” erősítette.

De e magasan járó elgondolások szinte mind semmivé váltak a monostor életlehetőségeit meghatározó valóság könyörtelenségei folytán. Nem sikerült a hatalmas domíniumokat hasznat hajtóvá tenni. A prépostság lakóiban sem hajlandóság, sem képesség nem volt arra, hogy telepítetlen és használhatatlan tízezer holdjaiknak legalább egy részét, előző nemzedékeik gyakorlata szerint saját munkaerővel, a „labor manuum” programjával folytatott grangiális gazdálkodás útján településekre előkészítsék s hasznat hajtóvá tegyék. A már telepített, kisszámú birtokainak munkájáradékára hagyatkozó királyi egyház a jelentéktelenségben tengődő nemzetségi monostorokkal egy sorba süllyedt.

J E G Y Z E T E K

¹ A monostor fekvése: Kávoly J., Fejér vármegye története. III. köt. Székesfehérvár 1899, 88—126. Alcsútra, a volt főhercegi kastély helyére teszi a monostor állítólagos romjait. — *Daniélis J.* Prémontreiek. Eger 1866, 320., a Csallóközben keresi. — *P. Fuxhoffer*, *Monasterologia Regni Hungariae* II. Wesprimii 1803, 16—17. Csút prépostságát a Csepel-szigetre helyezi. Czinár Mór viszont a *Monasterologia átdolgozásában* (Pestini 1860, 14) már a Csallóközben (ad insulam Cithuorum) szeretné megtalálni a monostor helyét. — A vitát végérvényesen *Oszwald A.*, Hol feküdt a csúti premontrei monostor? *Turul* 50 (1936) 6—11. kk. döntötte el. Teljesen meggyőző érvelése Csútmonostor helyét a Budafok alatti, mai Háros-szigeten jelölte meg.

² *Oszwald i. h.* és *Mezey L.*, *Codices latini medii aevi Bibliothecae Univ. Budapest.* Bp. 1961, 116–117. *N. Backmund*, *Monasticon Praemonstratense I*, Stra. bing 1949/51. 437.

³ *Oszwald i. m.*

⁴ Győrffy György, Kubinyi András, illetőleg Zolnay László szíves közlése.
⁵ „Fr. Paulus Chatkaj dictus. . . etiam esset prior in Chewth, fecit aggerem lapideum ad latus Monasterij in rippa Danubij, ne inundatio aquarum ruinam faciat in muris monasterij; quod utique in magnum cessit adiutorium ejusdem Claustrij. . .” *Vitae Fratrum Hereinitarum*, C. 82. Egyetemi Könyvtár Ms. Ab 151/c, 228–229. — Meg kell jegyezni, hogy a pálos perjel által emelt gát a monostoregyház (monasterium, l. alább) keleti végénél lehetett, mivel a templom a sziget szélességében, nyugat—keleti irányban helyezkedett el. A mai kolostorépület pedig ettől délre keresendő.

⁶ *Knauz F.*, *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. I. köt. Strigonii, 1874, 509, 514, 592. — Régebbi kiadása: Fejér, VII/5. 340; IV/3 184; V/1 216. — Kivonatossan: *Oszwald F.*, *Művészettörténeti Értesítő* (1957) 241–242.

⁷ *Knauz i. m.* 284.

⁸ Uo. 498, 520.

⁹ *Ortway R.*, *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején*. I. köt. Bp. 1891, 4. — *Balics L.*, *A római katolikus egyház története Magyarországon*. II/2. Bp. 1890, 86.

¹⁰ 1264: „In ecclesia Strigoniensi”. *Knauz i. m.* 520.

¹¹ A csúti főesperességet sem *Knauz*, sem *Ortway* nem tudja meghatározni. Az Euszták-kultusz mértéke megítélhető abból, hogy az esztergomi rítus könyveiben nem volt ünnepe.

¹² A csepeli ispánság: *Pesty F.*, *Az eltűnt régi vármegyék*. I. köt. Bp. 1880, 75–83. — Az esztergomi érsekséghez tartozása: *Ortway i. m.* 4.

¹³ *Balics*, i. m. II/2. 50–52, 72–76, 80–82.

¹⁴ *Das Recht der Erzdechanten in Ungarn*. *Savigny-Zeitschrift für Rechtsgeschichte* 74 — Kanon. Abt. 43 (1957) 132–201.

¹⁵ Es ist weiter anzunehmen, daß die Dekanatseinteilung der Diözesen auch in Ungarn, der Errichtung der Archidiaconate vorausgegangen ist, wie es im allgemeinen der Fall war (uo. 134).

¹⁶ Újabban Kreisdechanatnak nevezik: Geistlicher Personalstand der Diözese Seckau in Steiermark im Jahre 1906. Graz.

¹⁷ *Vicearchidiaconus Borsiensis, Sinigiensis stb.*: *Balics i. m.* II/2. 87. Ugyanígy a legkorábbi előfordulások a Váradi Regestrumban, *Karácsonyi J.*—*Borovszky S.*, Bp. 1903. 159, 167, 178, 198, 203, 208, 282.

¹⁸ *Szenlirmy i. m.* 88. A főesperességek létét az okleveles előfordulástól teszi függővé, mintha más jellegű források nem is léteznének. (Uo. 137–138.) Így kerülik el az egyházjogász figyelmét pl. a törvényszövegek.

¹⁹ *Esztergomi kanonokjegyzék*: *Knauz i. m.* 128–129.

²⁰ *Decretum Colomanni Regis*, art. 58–61.

²¹ „. . . qui in huius populi lingue genere, minus me promptum consideras. . .”

²² „Malefici per nuncium archidiaconi et comitis inventi iudicentur.”

²³ *Regale decretum*: art. 8., l. még: „A sacerdotibus vero et comitibus commendetur omnibus villicis. . .” (art. 9.).

²⁴ *Győrffy Gy.*, *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Bp. 1959, 23–24.

²⁵ A XII. században a régebbi plébániai jog megerősítésére a pápai kúria ezt a kifejezést használja: „Baptismum quoque per ecclesias illas fieri concedimus, in quibus ex more soliti estis antiquitus facere”. *Vö. Pannonhalma saját egyházaira: Pannonhalmi Rendtörténet*. I. köt. 593, 607.

²⁶ *Baptismalis ecclesia*: *P. Hinschius*, *System des katholischen Kirchenrechtes*. II. köt. Berlin 1878, 265–266. Igen jellemző a kora középkori terminológiában a monostoregyházra és a plébániaegyházra használt „monasterium” és „baptisterium”. *Hinschius i. m.* II. köt. 266.

^{27–28} *Decretum S. Ladislai I/1.*

²⁹ *Hinschius i. m.* II. köt. 266. Anm.

³⁰ *Kniezsa I.*, A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/2. Bp. 1955, 633. A kétes szavak között.

³¹ Vö. 18. jegyzet.

³² *Fejérfalaky L.*, A veszprémi káptalan kincseinek összeírása az 1429—1437. években. Történelmi Tár (1887) 569—574.

³³ A IX. Gergely-féle Decretalium libri közzététele: 1239. Az archidiaconatus ruralis francia eredetéről *E. Baumgartner*, Geschichte und Recht des Archidiaconates der Oberrheinischen Bistümer mit Einschluß von Mainz und Würzburg. — Kirchenrechtliche Abhandlungen. 39. Stuttgart 1907, 9—10. — *P. Amanien*, Archidiacon, Dictionnaire de Droit Canon. I. coll. 908—1004.

³⁴ L. 10. jegyzet.

³⁵ *Mezey L.*, Két magyar vonatkozású dekretális értelmezéséhez. Századok (1959) 320—326.

³⁶ Uő., Csútmonostor alapítása és az Árpádok eredetmondája. Filológiai Közlöny (1958) 27—34.

³⁷ L. alább a csúti alapítóleveleket.

³⁸ 1776.

³⁹ *Knauz* i. m. 509.

⁴⁰ Uo. 514.

⁴¹ L. ehhez analógiaként *Komjáthy M.*, Studia Historica (1960) 73—74.

⁴² *Knauz* i. m. 592.

⁴³ Érdy-kódex, Nyelvemléktár. IV. 134.

⁴⁴ *Timár K.*, Prémontrei kódexek. Kalocsa 1926, 34.

⁴⁵ Budapesti Egyetemi Könyvtár. Cod. lat. 36. f. 93—94.

⁴⁶ Hospitalitas. I. *F. Petit*, *O. Praem.*, La Spiritualité des Prémontrés aux XIIe et XIIIe siècles. Paris 1947, 19, 39—40.

⁴⁷ Csútmonostor alapítása idejében érvényben levő 1234—1238 között összeállított Statutumok negyedik distinkciójának 2. és 3. caputja foglalkozik a monostorok alapításával: De construendis abbatibus et unitate earum, illetve: Que lex sit inter abbatias que se genuerunt et de patribus abbatibus (Pl. *Lefèvre*, *O. Praem.*, Les Statuts de Prémontré réformés sur les ordres de Grégoire IX et d'Innocent IV au XIIIe siècle. Bibliothèque de la Revue d'Histoire Ecclésiastique, Fasc. 23. Louvain 1946, 91—95.) A létszám problémáiról uo. Az új alapításhoz tizenkét klerikus-szerzetes kell. Az anyamonostor viszont csak akkor vállaljon új alapítást, ha 40 szerzetese van: „Nec ullum locum accipiemus ad abbatiam faciendam nisi habeamus quadraginta clericos, vel nisi causa necessitatis aut utilitatis a Premonstratense abbate vel a generali capitulo fuerit aliter dispensatum.” *Lefèvre* i. m. 92.

⁴⁸ 1480-ban a monostort birtokba vevő pálosok, az egykori létszámra és a liturgikus kultuszra vonatkozólag ezt mondják: „In dicta vero (praepositura) de Cheth quindecim fratres dicti Premonstratensis ordinis etiam inhabitare consueverant, cultusque divinus amplius et pulcherrimus peragebatur...”. Monumenta Romana Episcopatus Wesprimiensis. III. 261.

⁴⁹ *I. Lepaige*, Bibliotheca Praemonstratensis Ordinis, Parisiis 1632, 342.

⁵⁰ Az alapítás előfeltétele az említett statutumok szerint az, hogy már felépült legyen (prius constructis his officinis) ideiglenes formában a kápolna (oratorium), a hálóterem (dormitorium), ebédlő (refectorium), vendégszoba (cella hospitem) és a porta-szoba (cella portarii). *Lefèvre* i. m. 92.

⁵¹ *Knauz* i. m. 509—514. *Szentpétery I.*, Krit. jegyz. 1415., 1416.

⁵² Vö. Pannonhalmi Rendtörténet. I. köt. 606.

⁵³ *Knowles*, The Monastic Sites in England. Cambridge 1953, 352—356.

⁵⁴ *Oszwald A.*, Prémontrei Urbáriumok. Gödöllői Gimn. Évkönyve (1941).

⁵⁵ *Knauz* i. m. 510.

⁵⁶ *E. Winter*, Die Praemonstratenser des zwölften Jahrhunderts und ihre Bedeutung für das nordöstliche Deutschland. Potsdam 1863.

⁵⁷ *Ch. Higounet*, Cisterciens et Bastides. Le Moyen Age 56, (1950), 69—84.

⁵⁸ Igen fontos Higounet megállapítása e feudalizációs folyamatról: „La création de bastides a correspondu dans la vie économique de l'Ordre cistercien à

la nécessité générale de transformer l'ancienne exploitation directe des granges en exploitation 'seigneuriale'. A grangiák falvakká alakítása a Franche-Comtéban és Bourgogne-ban is általános. (Uo. 83.) Az, amivel Higoumet tanulmányát zárja, teljes mértékben áll a hasonló konstitúciójú premonstreiekre is: „Les Cisterciens sont alors devenus des seigneurs fonciers comme les autres et, comme eux, des rentiers du sol; on mesure ainsi la dégradation de l'institution cistercienne.” A saját munkaerővel folyó szerzetesi gazdálkodásról a szokványos feudális kizsákmányolási formára, a munkajáradéokra való áttérés nálunk a cisztercieknél, és nyilván a premonstreieknél, is már a tatárjárás előtt gyorsan végbemegy. L. a ciszterci Topuszko és Bélakút esetét: *Lédever E.*, A feudálizmus kialakulása Magyarországon. Bp. 1959, 169, 171.

⁵⁹ A premonstreieik korai birtokkezelésével két kitűnő tanulmány foglalkozik: *P. Smolders*, Le Domaine de l'abbaye d'Heylisse au XIIe siècle. *Analecta Praemonstratensia* II (1926), 33—59. „Si le domaine des prémontrés devenait productif... la grande force de leur succès agricole se trouvait placée dans l'imposition du travail manuel, commandé à tous les religieux; chanoines et frères laïcs rivalisèrent dans le dur labeur de la terre” (i. h. 57.). *E. Soens*, Het domein der Premonstraterzer abdij van Ninove. *Analecta Praemonstratensia* IV (1928), 266—293, 374—405. Csütmonostor idején ez már a domaniális gazdálkodásra áttérő premonstreieknél a múlté.

⁶⁰ A tétényi Duna-parton 1942-ben folytatott ásátásokról: *Gerevich L.* A csüti középkori sírmező. Budapest Régiségei. XIII. köt. Bp. 1943, 103—166. A falu ásatási emlékeiről uo. 439—444.

⁶¹ *Gerevich* i. m. 444.

⁶² *Knauz* i. m. II. köt. 368.

⁶³ Uo. 377. A dézsmáltatás és a templomépület fenntartási terhei összefüggtek: *Wagnon*, Dict. de droit can. V. coll. 205—206.

⁶⁴ Az esztergomi joghatóság kiterjedt a királyi egyházak plébániáira is. Ezt bizonyítja, hogy a primások még a XVIII. sz.-ban is tudták érvényesíteni ezt a jogukat az elpusztult, de javadalmukat nem veszített apátságok helyreállított plébániáin. Az 1767-i *Calendarium Archidioecesanum Cleri Strigoniensis, Tyrnaviae* 1767, 63—67. felsorolja a plébániákat és ezek között pl. a pécsvárad apátság baranyai plébániáit: Babarcz, Berkesd, Bosok, Kéménd, Pécsvárad.

⁶⁵ *Protocollum Demetrii a Nias ad a. 1520. Esztergom. Főkapitani Magánlevéltár.*

⁶⁶ A lakosság templomfenntartási kötelessége, függetlenül a patronátustól: *V. Chomel*, Droit de patronage et pratique religieuse dans l'archevêché de Narbonne au début du XVe siècle, Bibliothèque de l'École des Chartres. 115 (1957) 58—137; különösen: 70—84; 81, i. 2. j. — A jogfejlődés a XIII. sz.-tól ebben az irányban tartott: *R. Nar*, Dictionnaire de droit can. V. coll. 793—794.

⁶⁷ Ennek az érdekeltségnek lehet a következménye az is, hogy — *Gerevich* szerint (i. h.) — a csüti plébániatemplom építési megoldás tekintetében a zsámbéki monostoregyházzal mutat rokonságot. Lehet, hogy a csüti Szent Leusták-egyház is az 1258-ban felszentelt zsámbéki egyház mintájára épült. E feltevés helyességét azonban csak egy Háros-szigeti ásátás dönthetné el.

⁶⁸ Ugyanis az épületfenntartási terhek elsősorban a javadalmas papokat terhelték (*Decret. Greg. Lib. III. Tit. 48. cap. 1, 4.*), viszont a javadalom nagysága és értéke a hely anyagi teherbíróképességét is mutatja. Annál is inkább így van ez, mert a végrendelkezéseknél, temetésekénél is megillette a plébániaegyházat a „*canonica portio*” (*Decret. Greg. Lib. III. Tit. 26. cap. 14.; Tit. 28. cap. 1., 19.*), ennek nagysága ismét a lakosság anyagi helyzetétől függött, de ez is hozzájárult a templom fenntartási alapjának növeléséhez.

⁶⁹ *Knauz* i. m. 510—513.

⁷⁰ „*Via ad ecclesiam sancti Nicolai*”.

⁷¹ *Balogh A.*, Történelmi séta Esztergomban. Bp. 1936, 4—5. A csüti monostor népeinek faluja az 1326-i kovácsi határjárásban szerepel, de már talán csak az elnevezésben. Ugyanígy még 1372-ben is olvassuk a csütiak településéről: *Knauz* i. m. II. köt. 300.

⁷² „maiores. . . causas, utpote causam furti, homicidij, violencie, membrorum mutilaciones, effusionem sanguinis, decimarum et Incendijj, Judex per prepositum de Chwth ordinatus et statutus, judicabit. . .” *Knauz* i. m. 517.

⁷³ „. . . iidem hospites villicum inter se, quem voluerint, de communi eligent voluntate, et eundem preposito dicti Monasterij de Chwth presentabunt confirmandum, qui omnes causas minores inter se exortas iudicabit. . .”

⁷⁴ *Zichy Okmánytár*. I. 4. A monostori népek fölötti bíráskodás alapja ugyanis csak a saját jogú birtoklás lehetett. Ezzel pedig — a nemzeti birtoklás fennállása idején — a nemzeti birtokkomplexumba többnyire mindenestül belefoglalt magánmonostorok nem rendelkeztek.

⁷⁵ *Knauz* i. m. 514—517.

⁷⁶ Nyárhíd Érsekújvár határában: *Oswald*, (Turul) i. h.

⁷⁷ *H. Dubled*, Quelques observations sur le sens du mot villa. Le Moyen Age 59 (1953) 1—9.

⁷⁸ Az 1877-i Helységnévtárban található adatok segítségével inkább a kisebb érték felé tartó számítás.

⁷⁹ Pannonhalma tatárjárás előtti teljes birtokállománya: 57 866 kat. h. Pannonhalmi Rendtörténet. I. köt. 576.

⁸⁰ *Oswald F.*, Művészettörténeti Értesítő (1957) 226—230.

⁸¹ *Oswald A.*, A magyar cirkária. Gödöllői Gimn. Évkönyve (1939).

⁸² *Gyöngyösi G.*, Vitae Fratrum. 128—129. L. 5. jegyzet.

⁸³ 1480-ban tíz pálos vonult be a csúti monostorba. *Mon. Rom. Ep. Wesprim*.

III. 265.

⁸⁴ „. . . item villam fedemus in magna insula, cum omnibus populis mellidatoribus nostris de eadem, predicto Monasterio nostro contulimus de omni anno mel fratribus eiusdem monasterii, sicut nostre maiestati solvere consueuerunt dare teneantur”.

⁸⁵ Turul, i. h.

⁸⁶ „. . . in solitudinem redacta et habitatoribus destituta”. *Knauz* i. m. 526.

⁸⁷ Uő. 514.

⁸⁸ Uő. II. köt. 370.

⁸⁹ IV. Adorján pápa Prémontré részére adott protectionálisában (1155) a birtokok és jövedelmek felsorolásában hat helyen említ több malmot, két helyen egyes malmokat, malomrészekről három helyen van szó, ezenkívül még két malomhelyről tesz említést. *Migne*, Patrologia latina, 188, 1373—1375. I. *De Groot*, De watermolen van Venbergen en andere molens von Abdij Postel. *Analecta Praemonstratensia* 33 (1957), 302—317.

⁹⁰ *Oswald F.*, Művészettörténeti Értesítő (1957) 239—240.

⁹¹ Vö. 61. jegyzet.

⁹² *K. Schünemann*, Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa. Südost-europäische Bibliothek. I. Breslau é. n. 129—131.

⁹³ *Kisbán E.*, A magyar pálos rend története. I. köt. Bp. 1933, 183.

⁹⁴ „. . . per finem cuiusdam Silvae Eger nuncupate. . . itur ad villam Thulgh . . . sub una salice. . .” Megközelítőleg hasonló állapotot mutatnak a régi Pest megyei térképek. A Mikovinyi-féle térkép Ócsa mellett, nyugatra még egy közepes terjedelmű tavat mutat két szigettel (Orsz. Széchényi Könyvtár Térképtár TA 1849), Balla Antal (Mappa specialissima. . . Comitatus Pest, Pilis, Solt. Viennae 1792), ábrázolásában a szegedi úttól nyugatra Ócsának a falu alatti része, Babád, Cibakháza, Sári, — keletre Pótharasztja mocsár, erdő; művelés alatt csak Pakony és Ócsa felső része (uo.).

⁹⁵ *Smolders* 33—59. — *Soens* 266—293, 374—405.

⁹⁶ *Smolders* i. m. 57.

⁹⁷ *Soens* i. m. 281—285.

⁹⁸ Uo. 371—396.

⁹⁹ Uo. 288—290. Laon 500 szerzetese közül a XII. században legalább 400 a konverzus. *Petit* i. m. 173. — Weissenauban (Württemberg) a XII. század elején 24 kanonok és 60 konverzus él. (*O. Timme*, Weissenau. München 1936, 2.)

¹⁰⁰ *Soens* i. tr. 290. — *Higounet* i. m. 83—84.

¹⁰¹ *Higounet* i. m. 84. A grangiáról a dominiumra való áttérést, a falvak képződését uő.: Les types d'exploitation cistercienne et prémontrée du XIIIe s. et leur rôle dans la formation de l'habitat et des paysages ruraux. *Revue de l'Est* (1959) 260—271. Részletesebb elemzés: *G. Fournier*, La création de la Grange de Gergovie par les prémontrés de Saint André et sa transformation en Seigneurie (XIIe—XVIe siècle). — *Le Moyen Age* 56 (1950). 307—355.

¹⁰² *Pataki V.*, Ciszterciek a mai Kelenföldön. Szent Imre-gimnázium értesítője. Bp. 1941.

¹⁰³ L. 47. jegyzet.

¹⁰⁴ A „Qualiter se habeant fratres in estate”, „Qualiter se habeant fratres in hyeme”, és különösen a „De labore” című fejezetekben. *Lefèvre* i. m. 11—16.

¹⁰⁵ *Soens* i. m. 384—386.

¹⁰⁶ *Knauz* i. m. II. köt. 360—369.

¹⁰⁷ A tizedek és a „sane novalium”, illetőleg „sane laborum” klauzulákra, *I. H. Dubled*, Aspects de l'économie cistercienne en Alsace au XIIe siècle. *Revue d'Histoire Ecclésiastique* 54 (1959) 765—782.

¹⁰⁸ A „Tripartitumban” közölt örökbecslési jegyzék (aestimatio) beszél „Ecclesia per modum monasterii constructa”-ról. Az Érdy-kódex László király magyar nyelvű legendájában elmondja, hogy a király temetésének órájában egy fényes csillag látszott „az monostor felett”, azaz a váradi székesegyház felett. Tinódy az egri ostrom leírásában arról beszél, hogy Dobó ágyúkat húzatott „az monostor tornyába”, azaz a várbeli székesegyház bástyatoronnyá alakított „román” tornyainak tetejére. A példák szaporítása helyett ezúttal a bácsi káptalan egy 1330-i kiadványát említjük, ahol a hájszentlőrinci káptalan monostoregyházával kapcsolatosan használt *monasterium* — *ecclesia* kifejezés azonos értékű: „ipsi monasterio s. Laurencij et per ipsum predicto magistro Iacobo preposito eiusdem ecclesie.” *Zichy Okmt.* I. 365.

¹⁰⁹ Pontificale Romanum: De ecclesiae dedicatione seu consecratione.

¹¹⁰ L. 6. jegyzet.

¹¹¹ *Szentpétery I.*, Magyar oklevéltan. Bp. 1930, 98.

¹¹² *Knauz*, i. m. 517.

¹¹³ Október 14, megjegyzendő azonban, hogy a kiadott szövegben nincs dátum.

¹¹⁴ *Kumorovitz B.*, A zselicszentjakabi alapítólevél. Még megjelenés előtt, kéziratban. A szerző szívességéből.

¹¹⁵ L. 1. jegyzet.

¹¹⁶ *Knauz*, i. m. 592—595. — *Szentpétery*, Kritikai Jegyzék, 2177.

¹¹⁷ Oguz udvarnok földjét „in Strigonio prope S. Michaelen. . .”.

¹¹⁸ *Szentpétery* i. m. 88—89.

¹¹⁹ Turóc alapítólevele *Fejér*: *Codex diplomaticus* IV/2, 135 és VII/5, 294. Hazai Okmánytár VI. 65—72.

¹²⁰ *Mezey L.*, L'Écriture et chancellerie. — *Hajnal I.*, L'enseignement de l'écriture. Bp. 1959, 261—279.

¹²¹ L. 46. jegyzet.

¹²² *Tangl*, Die Kanzleiordnungen der päpstlichen Kanzlei. Innsbruck 1898, 79—83.

¹²³ A regula jelenthette Szt. Benedek v. Szt. Ágoston reguláját, az Ordo pedig a megfelelő szerzetesi szabályok összességét s az ezek által körülírt életformát.

¹²⁴ *Patrologia latina* 188, 1495. A ravennai San Vitale apátság részére kiadott protekcionális bulla. Itt említem meg, hogy a monostor birtokában volt egy „S. Laurentii in Pannonia” elnevezésű egyház is Ravennában.

¹²⁵ *Oszwald F.*, Művészettörténeti Értesítő. (1957) 237.

¹²⁶ Uo. 236.

DIE GRÜNDUNGSGESCHICHTE UND DIE ERSTEN URKUNDEN DES STIFTES CSÚTMONOSTOR

Am Südrande des heutigen Groß-Budapest, auf der jetzt Háros genannten Donauinsel, stand einst die letzte Klostergründung der Árpáden (1264—1271), das von König Béla IV. zu Ehren des hl. Eustachius und Gefährten gegründete Prämonstratenserstift *Csút*. Bereits in den ersten Jahrzehnten der Türkenherrschaft verschwand das Kloster spurlos, so daß selbst der Ort, wo es einst gestanden hatte, ungewiß blieb und erst nach langjährigen Forschungen auf die oben genannte Insel festgesetzt wurde. Es blieben aber noch andere wichtige Fragen zu beantworten, da die *Vorgeschichte* der Gründung ebensowenig bekannt war wie der Umstand, der den raschen wirtschaftlichen Verfall des laut seiner ersten Urkunden reich begüterten königlichen Stiftes verursachte, oder die Erklärung der drei »Gründungsurkunden«.

Was die erste Frage anbelangt, kann urkundlich bewiesen werden, daß es bis zu den Gründungsjahren des Stiftes ein *Archidiakonats* von *Csút* oder von »St. Eustachius« in der Graner Erzdiözese gab. Die Beziehung der beiden zu einander ließe sich so ausdrücken, daß das Kloster, in gewisser Hinsicht, die Fortsetzung des Archidiakonats war. Dadurch tritt aber die Vorgeschichte des Prämonstratenserstiftes von *Csút* mit der Geschichte des ungarländischen Archidiakonates in eine ziemlich enge Beziehung.

Somit gestaltet sich die *Vorgeschichte* des Eustachiusklosters von *Csút* wie folgt: Anfangs gab es eine Urfarre auf der Insel *Csút* für die königlichen Familiengüter auf der nebenan liegenden Insel *Csepel*. Dann entwickelte sich diese zum Archipresbyterat, und endlich zum Archidiakonats derselben »Großen Insel« bzw. deren Komitates.

In diesem Falle sollte aber als Gründer der Eustachiuskirche von *Csút* der erste König, Stephan der Heilige, betrachtet werden. In der Wahl des *Patroziniums* soll den König die Parallelität geleitet haben, die zwischen dem Hirschwundermotiv der Eustachiuslegende und der Ursprungssage des ungarischen Volkes bzw. des Árpádenstammes besteht.

Als Ursache der Zuweisung der neuen Stiftung an die Prämonstratenser sind unter anderem ihre besondere Marienverehrung und ihre große Mildtätigkeit erwähnt.

*

Das königliche Stift wurde von seinem Gründer *reich begütert*. Die *Klostervilla* *Csút*, durch die Prämonstratenser mit verschiedenen Freiheiten gut ausgestattet, entwickelte sich ziemlich rasch. Die *Dörfer* auf der *Csepel*-Insel waren schon vorher durch den König besiedelt worden. Eine größere Herrschaft war im Komitat *Nyitra* die sogenannte *Villa Nyárhíd*; entvölkert und unbebaut. Zwei Jahrzehnte nach der Gründung wurde die Herrschaft dem Erzbischof von *Gran* veräußert. Ebenso gingen 70 »Curien«, das heißt adligen Hausareale in *Gran* in den Besitz des Erzstiftes über. Die größte Herrschaft war jene, die sich im *Pester Komitat* von *Pakony—Ócsa* bis *Gyón* und *Sári* ausdehnte, aber, zum Großteil aus Sumpfwiesen und Wäldern bestand, die dem Kloster wenig Nutzen einbrachten. Der *labor manuum* der Chorherren selbst, die monastische Eigenwirtschaft, sollte nun als erster Schritt, zur allmählichen Nutzbarmachung jenes Teiles der Stiftsgüter getan werden. Da dies aber unterblieb, kam es zu einem raschen wirtschaftlichen Niedergang. Endlich hat der König *Mathias Corvinus* das Kloster den *Paulinerern* gegeben (1480—84).

*

Die drei Stiftungsurkunden stellen eigentlich verschiedene Phasen des Gründungsprozesses dar. Die ersten zwei enthalten die Beschreibung der Güter. Acht Jahre später stellte der Sohn und Nachfolger *Bélas*, *Stephan V.* das *privilegium sollemne* oder *maius* — anlässlich der Kirchenweihe — über den gänzlich vollzogenen Rechtsakt aus. Die nähere Untersuchung des Diktats deutet auf eine enge Zusammenarbeit zwischen der Kanzlei und den Prämonstratensern.